

'מי מריבה': פרשיות מים במושבות העלייה הראשונה בגליל

השאלה החמורה היא שאלת המים. אם אלה אינם – מה אפשר יהיה לעשות?

ארמונד דה רוטשילד אל שמואל הירש, 1 בפברואר 1883¹

איש אירופא לא יוכל לשער בנפשו יקרת ערך באר מים פה בפלשתיני. הכי יאמר בסה"ק [בספרי הקודש] למי באר 'מים חיים'. כי באמת תוצאות חיים הם לארץ הזאת, אשר במשך שבעה או שמונה חדשים בשנה לא ירד בה הגשם.

אברהם סולומיאק, גדרה²

מבוא

ההחלטה על מיקומה של כל אחת ממושבות העלייה הראשונה הייתה קשורה בשורה של גורמים – גאוגרפיים, חקלאיים, כלכליים, פוליטיים ועוד. חשיבות יתרה נודעה לסמיכות גאוגרפית של היישוב למקורות מים – נחל, מעיין או באר – הן כגורם מושך (Wet Point) והן כגורם דוחה (Dry Point). במקרים ספורים נערך תכנון מוקדם לפני שלב האיתור. ברוב המקרים נשענו המתיישבים על שיקוליהם של תושבים קודמים באתר. מקור מים היה גורם מרכזי גם במאפייני המערך הפיזי של הכפר הערבי בארץ-ישראל. נמצאה זיקה הדוקה בין 'נקודות מים', כגון מעיינות אקוויפר גבוה ובארות, לבין מיקום היישובים.³ לדוגמה במחקר על הכפרים הערביים בגליל התחתון המזרחי התברר

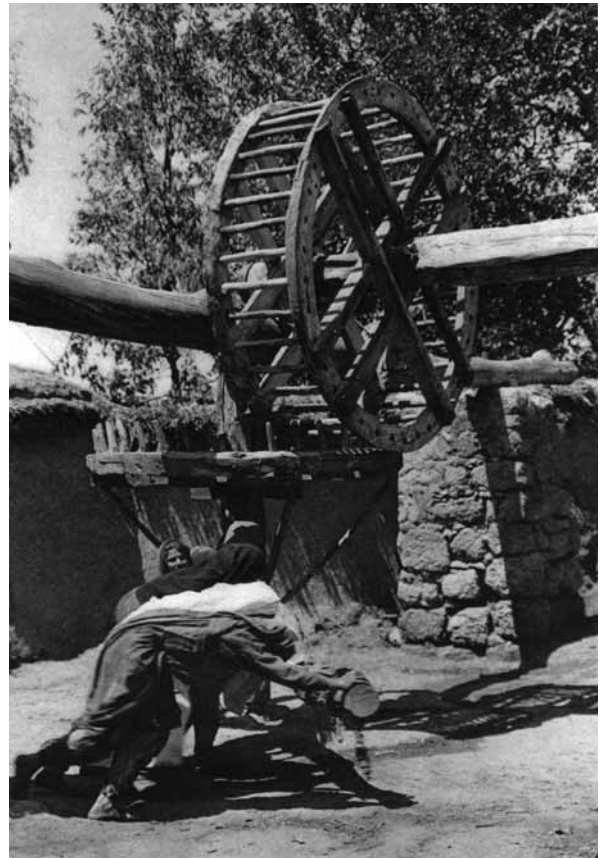
1 ש' יבנאלי, ספר הצינונות, ב, תל-אביב תש"ד, עמ' 76.

2 'באה"ק: מושב גדרה', המליץ, כו, 49 (ר' בתמוז תרמ"ו), עמ' 773.

3 'בן-ארצי, המושבה העברית בנוף ארץ-ישראל 1882-1914, ירושלים תשמ"ח, עמ' 49, 63, 106, 116.

כי רוב רובם של הכפרים ממוקמים בראשי ואדיות ליד מעיינות, ונטען כי השיקול שקבע את מיקומם לא היה ביטחוני אלא כלכלי – הקרבה למקורות מים.⁴ מנשה מאירוביץ, זקן הבייל"ויים וממייסדי המושבה ראשון-לציון, קבע כי אחד הצעדים המוקדמים הנדרשים לפני הקמת מושבה הוא לכרוך 'הנמצא שמה מים? ואם אינם, לחקור ולדרוש עד כמה צריך לחפור באדמתה ולמצוא מים'.⁵ ואכן בתקנות המושבות צוינה הימצאותם של מקורות מים כשיקול בעדיפות ראשונה בבחירת מקום התיישבות. בתקנות ה'ועד הראשי של חברות יישוב ארץ-ישראל' בגלץ שברומניה, שהוקם בדצמבר 1882, נקבע שעל השליחים לארץ-ישראל לכרוך היטב אם במקומות המיועדים להתיישבות יש די מים.⁶ הפעולות הראשונות שנעשו בכל מושבה במאורגן ובאורח שיתופי כללו ארגון הספקת מים.⁷ בתקנות חברת 'פתח-תקווה', אשר נתקנו בדצמבר 1881, נקבע:

ראשית חובתם של החברים עתה להשתדל במקנת שדה במקום אויר זך ובריא ומים מתוקים וטובים [...] על כן על הדרים להשתדל בחפירת באר ולתקנו לשאיבה בגלגל סובב ברוח,⁸ או בכח דבר שיש בו רוח חיים.⁹ והוצאות החפירה והתקון על כל חברי הישוב.¹⁰

יחיאל מיכל פינס, מראשי תנועת 'חובבי ציון', סיכם זאת: 'בטרם ימצאו מים בהמושב לא יבנו בתיהם'.¹¹ בדומה לכך נקבע בשנת 1882 בתכנית הפעולה של ועד 'חלוצי יסוד המעלה', אשר ייסד את המושבה ראשון-לציון, כי על הוועד מוטל לחפור בארות מים, והדבר נשנה בתקנות

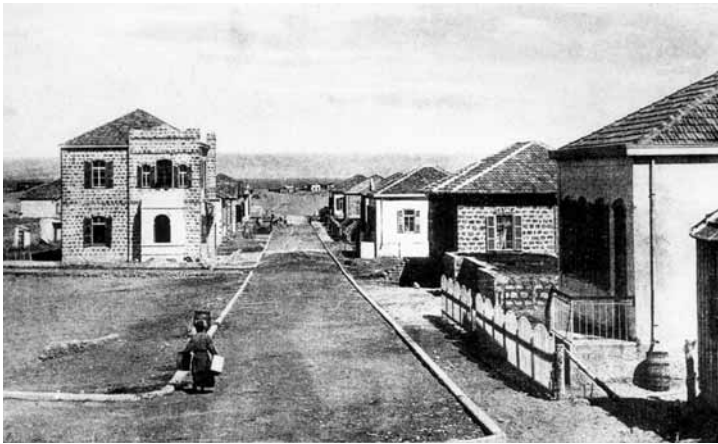
פלאחים מפעילים אנטיליה שנועה להיות מונעת בכוח בהמות, ראשית שנות העשרים של המאה העשרים

4 א' ביתן, תמורות יישוביות בגליל התחתון המזרחי (1800-1928), ירושלים תשמ"ב, עמ' 79.
 5 מ' מאירוביץ, 'להרים מכשול מדרך עמי', כנסת ישראל, א (תרמ"ו), עמ' 959.
 6 שטאטען דעס צענטראלקאמיטעס פיר דיא ערלייכטערונג דער אויסוואנדערונג דער איראעליטען אויס ראמעניען, גאלאץ 1882, פרק 11, סעיף 90.
 7 ר' אהרנסון, הבארון והמושבות, 'ירושלים תש"ן, עמ' 5.
 8 מתקן שאיבה פרימיטיווי בצורת מנוע קטן המופעל בכוח הרוח, לשאיבת מים מבארות שטוחות. בשנת 1885 הותקן בבאר ביהוד מנוע שפעל בכוח הרוח. באר זו הייתה היחידה במושבות העבריות במאה התשע-עשרה שהותקן בה מנוע כזה. ראו: ש' אביצור, חיי יום ברארץ ישראל במאה התשע עשרה, תל-אביב תשל"ג, עמ' 322.
 9 המדובר באנטיליה, ממסרת גלגלים לשאיבת מים. בהמה סובבה גלגל אופקי משונן, ושיניו הניעו בדים של גלגל אנכי שבתוכו קורה, ותוך כדי סיבובה העלתה הקורה שרשרת של אנטלי (כרי) חרס קטנים, ומאוחר יותר תיבות עץ. בשנת 1883 הותקנה בבאר אנטיליה. ראו: י' גולדמן, 'שאר ישוב', האסיף, א (תרמ"ה), עמ' 139.
 10 תקנות חברת 'פתח-תקווה', פרק א, סעיפים ב, י, נדפסו אצל: א' דרויאנוב וש' לסקוב (עורכים), כתבים לתולדות חיבת-ציון וישוב ארץ-ישראל, א, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 134-135.
 11 י"מ פינס, 'מושבת פתח תקוה', מבשרת ציון, א, 2 (שבט תרמ"ד), עמ' מז.

המושבה.¹² מייסדי מזכרת-בתיה (עקרונ) התעתדו לשבת תחילה ב'מקווה ישראל', וסוכם כי אם לאחר תקופת הסתגלות הם יימצאו מתאימים לעבודת אדמה, תדאג חברת 'כל ישראל חברים' (כי"ח) להתיישבותם, ובין השאר 'תחפור באר מים באחוזת השדה אשר תתן לנו, ותקנה המכונה הדרושה להעלות המים מן הבאר להשקות השדה'.¹³ חברי אגודת 'מנוחה ונחלה', אשר רכשו קרקעות באדמת דורן שעליהן הוקמה רחובות, חתמו בשנת 1890 על תקנות 'אלה דברי חברית'. בתקנות נקבע כי הבארות שבתחומי המושבה העתידה לקום הן קניין הציבור, אשר אינו ניתן למכירה. אף שאיבת המים נכללה במסגרת קנייני הציבור, ונאמר כי בהוצאות הכרוכות בהפעלת הבארות יופעל העיקרון ש'כופים את המעוט לשאת בעול ההוצאה'.¹⁴ בדומה לכך נכלל במושבה ראשון-לציון בהוצאות הציבור שכר עובדי משאבת הקיטור והבאר, וכך היה גם בגדרה.¹⁵

מציאת מים העלתה את מחיר הקרקעות שבאזור. הברון אדמונד דה רוטשילד ביקש במרס 1884 כי

אם בקידוח באר אֶרְטֻזִית¹⁶ בראשון-לציון יתגלה סימן למציאת מים, תופסק הכרייה כדי שיהא סיפק בידו לרכוש את הקרקעות שבסביבה.¹⁷ במאי 1885 דיווח קלונימוס זאב ויסוצקי, מראשי 'חובבי ציון', לד"ר לאון פינסקר, יושב ראש הוועד המרכזי של 'חובבי ציון', כי נודע לו שאדמה הסמוכה למושבה ראשון-לציון מוצעת למכירה במחיר לא רב, והוא חיווה את דעתו כי כדאי לרכשה, והסביר שבגלל קרבת האדמה למושבה 'אשר מים לה, נקל יהיה להגיע אל המטרה'.¹⁸ במושבה כפר-סבא האמירו מחירי הקרקעות אחר חפירת באר, בשנת 1906.¹⁹

יסוד-המעלה
בשנותיה הראשונות;
בבניין הימני אפשר
להבחין בתחנית
המרזב בחבית עץ
שאליה מתנקזים מי
הגשמים, משמאל
אישה ובידיה פחים
לנשיאת מים
(ארכיון התצלומים
יד יצחק בן-צבי,
אוסף גרשון גרא)

12 'פראגראם לפעולת הועד "חלוצי יסוד המעלה"', סעיף ד, ראו: הלכנון, יט, 18 (כ"ט באייר תרמ"ב, עמ' 139); 'ספר התקנות להמושבה "ראשון-לציון"', פרק ה, סעיף יז וכן סעיף כה, ראו: הלכנון יט, 34 (כ"ג באלול תרמ"ב), עמ' 272; א"מ פרימן, ספר היובל לקורות המושבה 'ראשון-לציון', ירושלים תרס"ז, עמ' 5.

13 'בריל, יסוד המעלה, מגנצא תרמ"ג, עמ' 13. דברים אלו נכתבו ב-22 באוקטובר 1882. בקידוח שמימנה חברת כי"ח בשנת 1884 נמצאו מים בעקרונ. ראו: ב"י, מבשרת ציון, א, 3 (תרמ"ד), עמ' פז.

14 א"ז הלוי לויין-אפשטיין, זכרונותי, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 141, סעיף א; עמ' 144, סעיפים יא, טו. ואכן, כאשר ניגשו לבניין בתים חדשים ברחובות הוטל מס, גרוש אחד לכל מטר בניין, לשם טיפול בשכלולה של הבאר. ראו: מ' סמילנסקי, רחובות, רחובות תש"י, עמ' 22.

15 ראשון-לציון ראו: ח' חיסין, מסע בארץ המובטחת, תרגם ח' בן-עמרם, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 89. גדרה ראו בשנת 1890; שם, עמ' 188; בשנת 1897: 'י' אייזנשטט-ברזילי, 'השקפה על הישוב', אחיאסף, ו (תרנ"ח), עמ' 323.

16 המדובר בבאר מים שבה מתפרצים ועולים המים על פני השטח בכוחות עצמם, ללא עזרת משאבות, בשל נטיית שכבות האדמה והלחץ הפנימי של המים. וראו גם להלן, הערה 39.

17 מ' ארלנגר אל ש' הירש, 28 במרס 1884, נדפס אצל: יבנאלי (לעיל, הערה 1), עמ' 247.

18 ק"ז ויסוצקי, קבוצת מכתבים: שנשלחו לאנשי שם בענין ישוב ארץ ישראל, ירושלים תשמ"א, עמ' 113.

19 א' מינצ'יק, 'ישובנו החדש', הפועל הצעיר, ג, 5 (כ"ה בכסלו תר"ע), עמ' 8. קניית הקרקע עלתה תחילה לכל מתיישב 200 פרנק, ובהדרגה הגיע הסכום לכ-1,000 פרנק.

החשיבות הרבה של המים הודגשה אף בשני דיווחים – שלבסוף התברר כי אינם מהימנים – משתי מושבות. באיגרת ששלחו חברי ביל"ו אל 'חובבי ציון' בוורשה ביולי 1884, לאחר שנקנתה אדמת גדרה, צוין 'מים לא יחסרו בה לע"ע ולעת עתה'.²⁰ מסתבר שקביעה זו נועדה להאדיר את מעלותיה של המושבה החדשה, אך בפועל לא הייתה נכונה, שכן חצי שנה לאחר מכן, בינואר 1885, קראו מתיישבי גדרה לפינסקר: 'מי ינהלנו בלחם ומים (כי עתה נשתה מי גשמים מכל מקום)'.²¹ מתיישבי הרטוב העמידו את הבאר במקום בשנת 1898, ובעקבות זאת שלחו מברק לכולגריה, ארץ מוצאם, ובו נכתב 'מצאנו מים'. אך לבסוף התברר שהשמחה הייתה בטרם עת, שכן כמות המים לא סיפקה את הצרכים.²²

מרכזיותה של בעיית המים באה לכלל ביטוי עם עלייתה לקרקע של הראשונה במושבות העלייה הראשונה, ראשון-לציון. יוסף פיינברג, אחד ממייסדיה, אמר ביוני 1882, קודם לרכישת אדמת עין-קרא, שעליה הוקמה המושבה, כי הקרקע טובה מאוד, ואם אין מים במקום, 'הלא נוכל לחפור באר ונמצא מים'. ואכן עם רכישת הקרקע החלו לערוך מדידות כדי לקבוע את מקום הבאר.²³ תחילה חפרו המתישבים בנקודה גבוהה בגבעה שעליה הוקמה המושבה, צעד תמוה לכאורה, וכבר הוצעו לכך כמה הסברים. הסבר אחד הוא שהמתיישבים לא ידעו את תנאי הסביבה.²⁴ על פי הסבר אחר השיקול המכריע מבחינתם היה שממקום גבוה קל להוליך את המים לבתים ולגינות, והם סברו שהמים יימצאו בעומק 5-6 מטרים.²⁵ היו שקשרו את בחירת מקום חפירת הבאר לטמפלרים הגרמנים משרונה. לדברי מנשה מאירוביץ 'האשכנזים' באו למושבה 'ויתראו כשמחים בם ואוהבים להם', והם יעצו לחפור באר בראש הגבעה, באמנם כי בעומק 20 מטר יימצאו מים.²⁶ ברומה לכך קבע אליהו שייד, ראש פקידות הברון, כי בחירת המקום הייתה תחבולה של המתישבים הגרמנים בשרונה, אשר ביקשו להכשיל את אנשי ראשון-לציון.²⁷ יעקב גולדמן, העסקן והעיתונאי, נקט נימה מרוככת קמעה: 'ואנחנו לא נדע אם בזרון או בשגגה היתה העצה הלא טובה'.²⁸ זלמן דוד לבונטין, מראשוני 'חובבי ציון', ציין כי הלכו בכך אחר עצת 'האשכנזים תושבי הארץ ואחדים מהערבים', אשר טענו כי בעומק 20-25 מטר יימצאו מים.²⁹ ואכן, אנשי המושבה החלו לחפור בראש הגבעה. משלא נמצאו מים סתמו החופרים את הבור וחפרו באר נוספת למרגלות הגבעה,³⁰ אך גם בה לא נמצאו מים.³¹

20 י"א מבני ביל"ו, 'בית יעקב לכו ונלכה', המליץ, כ, 63 (ד' באלול תרמ"ד), עמ' 1049.

21 דרויאנוב ולסקוב (לעיל, הערה 10), ג, תשמ"ד, עמ' 84.

22 ח' דרומי, 'תולדות המושבה הר"טוב', הד המזרח, ב, 7 (י"ט באב תש"ג), עמ' 6; ב, 15 (י"ח בטבת תש"ד), עמ' 10;

י' בן-ארצי, 'הרטוב – מושבה נשכחה בהרי יהודה', אופקים בגאוגרפיה, ג (תשל"ח), עמ' 128.

23 ז"ד ליבונטין, לארץ אבותינו, א, תל-אביב תרפ"ד, עמ' 55, 61.

24 'מצאנו מים', המאיר, א (אדר תרע"א), עמ' 20.

25 חיסין (לעיל, הערה 15), עמ' 89. מקרה דומה אירע בפתח-תקווה, ראו: בריל (לעיל, הערה 13), עמ' 158.

26 מ' בן-צבי ומאירוביץ, 'ראשון-לציון', מבשרת ציון, א, 2 (שבט תרמ"ד), עמ' ג.

27 א' שייד, זכרונות על המושבות היהודיות והמסעות בארץ ישראל ובסוריה, 1883-1899, תרגם א' אמיר, ירושלים תשמ"ג, עמ' 182. השוו את הערכתו של בריל באשר לטמפלרים בחיפה: 'האשכנזים האלה אינם מסיחים לפי תומם

בנוגע לישוב א"י על יד בני ישראל' (בריל לעיל, הערה 13, עמ' 179). והשוו: א' כרמל, התישבות הגרמנים בארץ-ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית, חיפה תש"ן, עמ' 198-204.

28 גולדמן (לעיל, הערה 9), עמ' 141.

29 ליבונטין (לעיל, הערה 23), עמ' 78.

30 חיסין (לעיל, הערה 15), עמ' 89; מאירוביץ (לעיל, הערה 26).

31 פרימן (לעיל, הערה 12), עמ' 10.

בינתיים נזקקו בני המושבה למים ממקורות שונים. המתיישבים שתו מי גשמים שאגרו בגאיות.³² להשקיית סוסים ולבישול השתמשו במים שנקוו בשלוליות קטנות מדרום-מזרח למושבה.³³ במרוצת

הזמן הובלו מים לשתייה בעגלה רתומה לגמל או על גבי חמור, תחילה מהמעיין הציבורי, עין אלבלד, שבכפר בית-דג'ן, מהלך שעה מהמושבה.³⁴ המים נתקבלו תחילה ללא תמורה כספית, אולם משנדרשו המתיישבים לשלם בעבורם, החלו להביא מי שתייה מ'מקווה ישראל', מהלך שעתים מהמושבה. הובלת המים גררה האמרת מחירים. מים לצורכי בנייה הובאו מעין הקורא, מהלך חצי שעה מהמושבה.³⁵ הברון ציין שנציגי המושבה דיווחו לו 'כי הגדולה שבמצוקות שבאה עליהם, היתה המצוקה של חסרון מים'.³⁶ פרק זמן זה הוכר כ'תקופת הצמא ומי המריבה'.³⁷ יוסף פיינברג יצא לאירופה כשבועיים לאחר ייסוד המושבה לצורך מציאת משאבים כספיים אשר יאפשרו בין היתר את המשך כריית הבאר.³⁸ באוקטובר 1882 פגש פיינברג את הברון, וזה ניאות להקציב למושבה ראשון-לציון סך 25,000 פרנק למטרה האמורה, וכן הבטיח לחפור באר ארטזית.³⁹ הדאגה להספקת המים הייתה המשימה הראשונה שהטיל הברון על הגנן גוסטב דיגור כאשר בישר לו על העברתו מ'מקווה ישראל' לראשון-לציון כדי לנהל בה את קידוח הבאר.⁴⁰

ערכייה מובילה מים בכד חרס, שנות השלושים של המאה העשרים

(ארכיון התצלומים יד יצחק בן-צבי, אוסף אופנהיימר)

- 32 שידר (לעיל, הערה 27), עמ' 182.
- 33 המאיר, א (אדר תרע"א), עמ' 21.
- 34 ראו דבריו של ש' פרימן על משך זמן הובלת המים מבית-דג'ן ועל טיבם הירוד: הצבי, יב, 41 (י"ד באב תרנ"ו), עמ' קנו.
- 35 פ' גרייבסקי, מכתבים על מושבות ארץ-ישראל, א, ירושלים תרפ"ז, עמ' ה; פרימן (לעיל, הערה 12), עמ' 10. על פי מקצת המקורות שימשו מים אלו לשתייה למרות טיבם הירוד: י' ראב, התלם הראשון: זכרונות 1862-1930, תל-אביב תשט"ז, עמ' 89; ליבונטיץ (לעיל, הערה 23), עמ' 62.
- 36 ה' פרנק, 'הברון על ראשית פעולתו בא"י', בוסתנאי, ו, 32 (כ"א בכסלו תרצ"ה), עמ' 10.
- 37 ד' חביב-לובמן, ראשון-לציון, תל-אביב תרפ"ט, עמ' 16. וראו עדויות על מצוקת המים הקשה: המאיר (לעיל, הערה 24), שם.
- 38 י' פיינברג אל הוועד המרכזי של חברת 'כל ישראל חברים' בפריז, נדפס אצל: ד' יודלוביץ (עורך), ראשון-לציון, ראשון-לציון תש"א, עמ' 114-115.
- 39 א' דה רוטשילד אל ש' הירש, 20 באוקטובר 1882, וכן 23 בנובמבר 1882, נדפס אצל: יבנאלי (לעיל, הערה 1), עמ' 68-70. הבאר שנחפרה בראשון-לציון לא הייתה ארטזית.
- 40 אהרנסון (לעיל, הערה 7), עמ' 29-30.

נושא המים במושבות העלייה הראשונה הוזכר במחקרים שונים באזכורים נקודתיים מקומיים.⁴¹ במאמר זה אעסוק בנושא המים במקצת מושבות העלייה הראשונה בגליל, ובעיקר בראש־פינה, מאז עלייתה על הקרקע ועד שנות השלושים, ואדון בו כרגם לבעיה מרכזית וייחודית בתולדות מושבות העלייה הראשונה. ההתמקדות בראש־פינה נובעת ממרכזיותה של המושבה בגליל ומאופיים המורכב והממושך של סכסוכי המים שאליהם נקלעה. כמו כן אגע בנושא המים במושבות אחרות שהתעוררו בהן בעיות משמעותיות בתחום זה – אלה מלמדות כי מדובר במאפיין כללי של שגרת המושבות באותה תקופה. דיוני מבוסס על מקורות ארכיוניים, על ספרות המחקר וזיכרונות וכן על עיתונות.

ראש־פינה

משה דוד שוב, שליח 'חברת ארץ־ישראל ע"י עבודת אדמה' בעיר מוינשט ברומניה, רכש את אדמות הכפר ג'עונה שלמרגלות הר כנען שעליהן הוקמה בשנת 1882 המושבה ראש־פינה. לימים פירט שוב בזיכרונותיו את הסיבות להחלטה לרכוש אדמות אלה לשם הקמת מושבה יהודית, ואחד הנימוקים המכריעים היה שהאזור משופע במעיינות מים: 'אחר שראיתי את אדמת הכפר [ג'עונה] ואת שלושת המעינות העוברים בה, וחקרתי ע"א [על אודות] מחיר האדמה, מצא המקום חן בעיני'.⁴²

המעיינות העליון מן השלושה שציין שוב הוא עין אבו־חליל (כיום עין גיא־אוני, על שם היישוב

משה דוד שוב עם אשתו ובנו בעת היותו מורה בראש־פינה

גיא־אוני); המעיין האמצעי הוא עין תרכמאן (כיום עין פינה, על שם המושבה ראש־פינה); והמעייין הנמוך הוא עין אלקבאעה (כיום עין כדן, על שם אחד מצמחי הנחל). מן המעיין העליון זרמו המים באפיק הוואדי על פני האדמה אל המעיין האמצעי, ויחד עם מי המעיין התחתון זרמו מימיהם של שלושת המעינות באפיק הנחל לוואדי שהיון ומשם לירדן. מעיינות אלו ניזונו מן הגשמים והמשקעים הרבים בהר כנען.⁴³ על עצמת זרימת המים בהם ניתן ללמוד מבקשה שהפנה באוגוסט

41 ראו בעיקר: ר' אהרנסון, 'שליבים בהקמת מושבות העלייה הראשונה ובהתפתחותן', מ' אליאב (עורך), ספר העלייה הראשונה, א, ירושלים תשמ"ב, עמ' 25-84; הנ"ל, לכו ונלכה, ירושלים תשס"ד.

42 מ"ד שוב, זכרונות לבית דויד, א, ירושלים תרצ"ז, עמ' סח, וראו עוד: עמ' עד-עה, צא. למקור השם ג'עונה ראו: י' זיו, 'מאין "בא עזרי" לגיא אוני?', עתמול 195 (תשרי תשס"ח), עמ' 8-10.

43 על אנשים ואתרים: מימיה הראשונים של המושבה ראש פנה, ראש־פינה 1982, עמ' 18-19.

1925 אברהם ברזילי, מפעילי הציבור הבולטים במושבה, לוועד המקומי, להשתמש בכוח הזרם של המעיין הראשי לצורך הפעלת מכונה ליצירת 'אלקטרי' (חשמל) אשר תוצב במקום.⁴⁴ מתיישבי ראש-פינה חזרו והתהדרו במקורות המים שברשותם. אחד ממייסדי המושבה כתב עם הקמתה כי 'המים טובים יותר מאשר במוינשט'.⁴⁵ והיו שטענו כי ראש-פינה היא המעולה מבין המושבות, במידה רבה בזכות מי המעיינות שבתחומה – כך כתב בשנת 1892 זלמן בנדל, אשר נמנה עם מייסדי המושבה, וכעבור שלוש שנים, בשנת 1895, חזר על הדברים.⁴⁶

עם ייסודה של המושבה עמדו ערביי ג'עונה על זכותם לקבל שלישי ממי המעיינות.⁴⁷ על כך נוסף הקושי שבהובלת המים ממרחק 2-3 קילומטרים⁴⁸ ובכדים.⁴⁹ המפנה בא כשפרש הברון רוטשילד את חסותו על המושבה בחורף 1884. לאחר שרוכזו בידיו שני שלישים של שטח הכפר ג'עונה וחלק מן השליש אשר נרכש

מימין: שער ספרו של זלמן בנדל 'מזכרת יעקב' למטה: הודעה ב'המגיד' על הצלחת שליחותו של יהושע אוסוביצקי

מהפלאחים שעקרו מן המקום, זכאית הייתה ראש-פינה לשליטה על מעיינות המים. אך עדיין היה צורך לנהל משפטים ממושכים עד שהוצאה הצהרה לזכות הברון על מקורות המים. כדי למנוע אבדן מים חוברו שלושת המעיינות אל ברכה אחת, וממנה, בתעלות ענפות למדי, הובלו המים תחילה לשוקת שעמדה לרשותם של ערביי ג'עונה, ולאחריה לצורכי המושבה.⁵⁰ אך גם בכך לא היה די. באפריל 1889 עלה בידי פקיד הברון יהושע אוסוביצקי להשיג את שטרי המכירה של בעלות ראש-פינה על

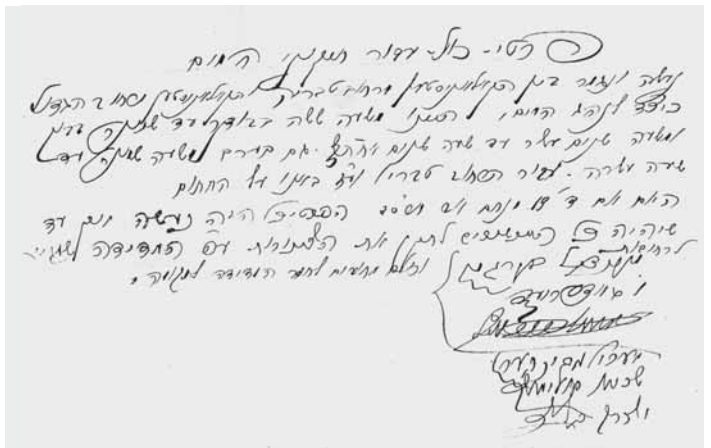

- 44 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, 'י' באלול תרפ"ה, אר"פ. בקשתו לא מומשה.
- 45 *Fraternitate*, 10.9.1882, מובא אצל: מ' שרף, האבוקה הודלקה ברומניה, ירושלים תשמ"ו, עמ' 53.
- 46 ז' בנדל, מזכרת יעקב, א, טשרנוביץ תרנ"ב, דף כא, ע"ב; מ"ד שוב, בעשרייבונג פאן דיא קאלאניעס אין ארץ ישראל, זייער געשיכטע אונד שטאנד, קראקא תרנ"ה, עמ' 38.
- 47 ר' גרובובסקי (פיינשטיין), 'זכרונות ראש-פינה' (כתביד), עמ' 92, אר"פ.
- 48 'י' בנדל, 'ראש-פינה', בוסתנאי, ג, 34 (כ"ט בכסלו תרצ"ב), עמ' 14-15.
- 49 רישום לתולדות המושבה (ללא תאריך), אה"ע, 54-1-8-312 IV; ע"צ קוויוניר, דור הולך, ירושלים תש"ו, עמ' 33.
- 50 שייד (לעיל, הערה 27), עמ' 158. לדברי שייד הותקנו 'חדר אמבטיה ובריכות מים נאותות' ברחובות ג'עונה (שם). גרובובסקי כתבה כי התקינו שני בריזם בכפר, אחד במזרחו ואחד במערבו. ראו: גרובובסקי (לעיל, הערה 47). תיאורו של שייד אינו מצוי במקורות נוספים.

חלק מאדמות ערכיי צפת. בדיווח מהמושבה ציון כי בכך זכתה המושבה לתוספת מים אשר תאפשר למשוך מים חמישה ימים בשבוע – במקום יומיים בשבוע, כפי שהיה נהוג עד אז – וכן לטעת עצי פרי וגינות ירק.⁵¹ כעבור ארבע שנים, בשנת 1893, הותקנו צינורות שבהם זרמו המים בנקל לכל בתי איכרי המושבה.⁵²

עם זאת צוינו בתקופות שונות ליקויים במשק המים במושבה. מנחם שיינקין, מעסקני 'חובבי ציון' וממייסדי תל-אביב, כתב בשנת 1911 או בסמוך לה כי בביקורו במושבה ראה מים הזורמים מן המעיין ומתבזבזים, ולדבריו היו מים אלו יכולים להיות מקור לפרנסת מחצית המושבה.⁵³ בדומה לכך ציין לימים מ"ד שוב כי המים זרמו בתעלה שנכרתה, מעל פני האדמה, מן המעיינות ועד לברכה, ובדרך הילוכם, כשלושת רבעי שעה, אברה מחצית מכמות המים, והנותר הספיק בצמצום לעדרי המושבה והכפר ג'עונה.⁵⁴ על זאת נוספו במהלך השנים מפגעים אקולוגיים. בשנת 1921 קבע סניטר שמי שתייה הזורמים מן הצינורות והברזים בחצרות וברחובות גרמו

לטיפוס הבטן ודרש לבצע תיקונים שונים.⁵⁵ בדורים ברוח דומה כתב כעבור חמש שנים, בשנת 1926, רופא הממשלה בעקבות ביקורו במושבה,⁵⁶ אולם נראה כי בעיות התברואה לא נפתרו. שנתיים לאחר מכן, בשנת 1928, צוין שיתושים חודרים לכתים ומניסים את יושביהם החוצה: 'ובכן, לילה לילה אפשר היה לראות מחזה נהדר, איך הרחוב הראשי היחידי בראש-פנה נהפך פתאום לחדר מטות ענקי אחד. למרות שהמושב הינו חסידי מעיקרא, שורר פה ערוב המינים'.⁵⁷

51 דוד בוימגארטען, 'אזיען: הצופה פני ירושלים', המגיד, לג, 19 (ט"ו באייר תרמ"ט), עמ' 150. על משיכת מים בראשונה, יומיים בשבוע, ראו גם: הדא הוא, 'ראש פינה', כנסת ישראל, ב (תרמ"ח), [ספירה ראשונה] עמ' 218. על הרחבת המטעים ראו גם: ד' ש"ב, תולדות האחוות בגליל העליון, ורשה תרנ"ג, עמ' 17.

52 י' איזנשטט, 'השקפה על מצב הישוב בארץ ישראל (בשנת תרנ"ג)', אחיאסף, א (תרנ"ג), עמ' 78 (בשנה זו הותקנו הצינורות); חיסין (לעיל, הערה 15), עמ' 389, 391; מוקני הישוב [מ' מאירובין], המושבות העבריות בא"י עד המלחמה העולמית, יפו תרע"ט, עמ' 12.

53 כתבי מנחם שיינקין, א, ירושלים תרצ"ה, עמ' 31.

54 שוב (לעיל, הערה 42), עמ' ק-קא. והשוו את קביעתו של מרדכי בן אריה, בשנת 1925, להלן, ליד הערה 101.

55 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, תמוז תרפ"א וחסר תאריך מדויק. מועד הרישום הקודם: ד' בתמוז תרפ"א, אר"פ.

56 רופא הממשלה אל ועד ראש-פינה, 18 באוגוסט 1926, אר"פ, תיק 119.

57 מ' פוחצ'בסקי, 'ראשונים', בוסתנאי, א, 24 (י"ג באלול תרפ"ט), עמ' 11.

למעלה: מים זורמים בוואדי ראש-פינה
 (איור זה והאיורים בעמ' 48, 55, 63, באדיבות הספרייה והארכיון על שם אברהם בלום, ראש-פינה)

למטה: 'פרטי-כול' על אודות חלוקת מים פנימית בראש-פינה, 1904
 (אצ"מ)

דברי ימיה של ראש־פינה מלמדים כי הימצאותה בסמוך למעיינות מים גררה חיכוכים במשך שנים עם נקודות יישוב שבסביבתה.

סכסוך המים עם ערב־א־זנגריה

סכסוך המים הראשון פרץ בשנת 1883, והוא הונצח ברישומי כותבי דברי ימיה של המושבה, זלמן בנדל, יעקב בנדל ושוב,⁵⁸ בשם פרשת 'מי מריבה'. תיאור האירועים פה נסמך על דבריהם. השבט המוסלמי הברווי ערב־א־זנגריה התגורר בסביבות ראש־פינה. בני השבט החזיקו עדרי בהמות גדולים, אך היו חסרי מקורות מים משלהם. לפיכך נהגו להשקות את עדריהם בכל מקור מים אשר מצאו. כשבנו מתיישבי ראש־פינה באמצע שנות השמונים של המאה התשע־עשרה ברכה ושוקת כאמור לעיל, השקו בני השבט מדי יום את עדריהם ממי הברכה, עד כי לא נותרו מים ליתר העדרים. אנשי ראש־פינה יגעו לשווא להבהיר לרועי השבט את העוול שנגרם להם, ואף ניסו לגרש אותם מהמקום, אך בלא הצלחה. שיח' השבט, מחמד אלוחיש אבר־אדיאב, הבטיח להסדיר את הבעיה בדרך שלום, אולם הוא לא עמד בדיבורו. כיוון שכך הוחלט להניס את הברווים בכוח. שומרים הופקדו על הברכה, והם גירשו ביד חזקה את רועי השבט ועדריהם. הללו התלוננו על כך בפני השיח', ובני המושבה התכוננו לבאות.

למחרת האירוע הופיע השיח' במקום ועמו פרשים ורגלים הערוכים לקרב. בני המושבה פתחו בשלום, אך בעודם משוחחים עם הבאים, התקרבו הרועים עם עדריהם לברכת המים. אנשי ראש־פינה ביקשו לעצור בעדם, ואז ניתך עליהם מטר אבנים ומקלות. המערכה פרצה בכל תוקפה. שומרי המושבה ואיכרים אחדים לחמו בכל עוז. אחד מהם פגע בשיח', והוא ואנשיו נסוגו.⁵⁹ לאחר מכן פנו אנשי המושבה אל הברכה והשקו את עדרם. כותבי הזיכרונות ציינו כי מאז פרשה זו שרר שלום בין המושבה לבין שבט זנגריה, אך דומה כי קביעתם טעונה עיון.

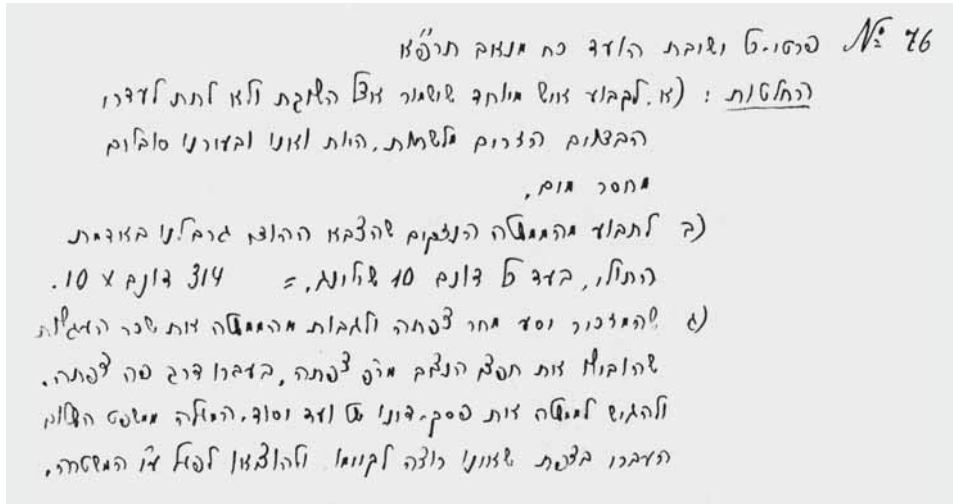
ביוני 1887 התחוללה מערכה נוספת בין שני הצדדים. בני השבט הביאו את עדריהם לבור שחפרו אנשי המושבה כדי לאגור בו את מי המעיינות, שבימים יבשים סיפקו להם את צורכיהם בצמצום רב. בני המושבה התייצבו מול אנשי זנגריה, והדברים הגיעו לידי חילופי מהלומות. בסופם פנו בני המושבה עורף ונסו מן המקום. שני הצדדים פנו אל השלטונות.⁶⁰ תלונות על אודות השקיית בהמות בדרוים במימי ראש־פינה חזרו ונשנו בשנת 1921 ובשנת 1925. בקשתו של אחד מבני שבט זנגריה, ביוני 1925, לאפשר לו להשקות את בהמותיו במימי המושבה, נדחתה על ידי ועד המושבה 'מסיבת חוסר המים השנה'. בתגובה על כך פשטו עדרי שבט זנגריה על אדמות המרעה של ראש־פינה. כשנה לאחר מכן, באוגוסט 1926, דווח על משפט כנגד בני זנגריה אשר נטו את אוהליהם על אדמת ראש־פינה ועזבו את עדריהם לרעות בשדות המזרע של המושבה.⁶¹

58 ז' בנדל, חמישים שנה ליסוד ראש־פינה: תרמ"ב-תרצ"ב, ירושלים תרצ"ב; י' בנדל (לעיל, הערה 48); שוב (לעיל, הערה 42), עמ' ק-קב.

59 תיאור התקרית נמסר בגרסאות שונות במקורות האמורים.

60 ישראל, 'דברי ימי השבוע: בראש פינה', הצבי, ג, 19 (א' באב תרמ"ז), עמ' ע"ב. בגיליונות העיתון שלאחר מכן לא דווח על הכרעתם של השלטונות.

61 פנקס פרטי־כל של ועד המושבה, ג', ו', ט', ט"ז וכ"ג בסיוון תרפ"ה, י"א באייר תרפ"ו, אר"פ.

תמצית ישיבת ועד
המושבה בעניין
סכסוך המים עם
הבדווים ונזקים
שגרמו החיילים
ההודים, 1921

מים לפרעם או לראש-פינה?

הכפר הערבי פרעם שכן סמוך לראש-פינה, בתחומי העיירה חצור הגלילית של היום. חברת יק"א⁶² קנתה יותר ממחצית האדמה שהייתה שייכת לכפר פרעם, ואיכרים מראש-פינה התיישבו על אדמה זו. על פי החוקים העות'מאניים, הקונה תלם מאדמת כפר זכאי להשתמש במימיו וביתר הנכסים הציבוריים השייכים לו. ליתר תוקף החזיקה פקידות יק"א בשטר הסכם של המוכרים, משנת 1895, שנקבע בו במפורש כי המים שבמעייני פרעם נכללים בעלות מכירת האדמות בכפר זה. במגמה למנוע אי הבנות ומחלוקות סוכם שכל אחד מהצדדים ישתמש במים מדי עשרים וארבע שעות.⁶³

בתחילה לא ניצלו בני המושבה את זכותם לשימוש במי המעיין. אולם השתלכותה של המושבה בגידול הטבק, ענף הזקוק להשקיה רבה, יצרה בעיה מרחבית של מים, והמושבה ביקשה לנצל בצורה מרבית את מאגרי המים שעמדו לרשותה, ונדרשה להתמודד עם הקשיים שהיו כרוכים בהספקת מים ממקורות אלה.⁶⁴ בראשית נובמבר 1923 פנה ועד המושבה לפקידות יק"א, ציין את הרחבת שטחי הגידול של הטבק באדמות שנקנו מהכפר פרעם, וביקש מן הפקידות להמציא למושבה את העתקי התעודות המאשרות את זכותה לשימוש במי המעיין של הכפר.⁶⁵ כעבור חודש, בראשית דצמבר 1923, הודיעה הפקידות כי יש למושבה זכות על מחצית מי המעיין של פרעם.⁶⁶ אך בשנה הסמוכה,

62 בשנת 1900 העביר הברון רוטשילד את הנהלת מושבותיו לרשותה של חברת יק"א (JCA, Jewish Colonization Association). החל בשנת 1924 הייתה פיק"א (PJCA, Palestine Jewish Colonization Association) ממשיכתה של חברת יק"א.

63 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, 10 בספטמבר 1925, אר"פ.

64 ראו למשל: המפקח הסניטרי אל ועד ראש-פינה, 15 באפריל 1926, אר"פ, תיק 119; פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, י"א באייר תרפ"ו, אר"פ; א' אבן-חן, 'משדות הטבק בגליל', דאר היום, י"ז באב תרפ"ט.

65 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, 10 בספטמבר 1925, אר"פ.

66 פקידות יק"א לוועד ראש-פינה, 4 בדצמבר 1923, אצ"מ, 15 5594.

1924, התפשט בולמוס גידול טבק ברחבי הארץ, והפלאחים בפרעם ביקשו אף הם לפתח ענף זה ולפיכך מנעו בכוח מאיכרי ראש־פינה להשתמש במי המעיין.⁶⁷

במרס 1924 העמידו ערביי פרעם תנאים לשימוש במים לצורך השקיית אדמות שבבעלות המושבה, אך לא ניתן היה לעמוד בתנאים אלה. אנשי ראש־פינה החליטו למשוך את המים בחזקה, אולם מבוקשם לא עלה בידם, באשר 'הכפר הסית את הנשים להתנפל על היהודים', והם החליטו לשוב על עקבותיהם. ועד ראש־פינה הגיש לבית משפט השלום בצפת תביעה משפטית נגד הכפר פרעם, ולאחר דחיות שונות התקיים המשפט, ובית המשפט הכריע כי הנושא הנדון אינו בתחום סמכותו, וכי יש להעבירו לבית המשפט לקרקעות.⁶⁸

פסק דין זה היה למורת רוחה של המושבה, שהייתה משוכנעת בצדקתה, על יסוד הודעתה האמורה של הפקידות בדבר שיעור זכותה של ראש־פינה במי פרעם. דיווח בעיתונות מלמד כי משפט המים היה כרוך בהוצאות מרובות. ונוסף על כך לא נשתלו יותר מ־300 דונמים, שתוכננו להיות מושקים במי מעיין פרעם, ונזקי האיכרים עקב כך הסתכמו ביותר מ־1,000 לא"י.⁶⁹ לבקשת ועד המושבה שיגר יהודה (ז'ול) רוזנהק, מנהל מושבות השומרון והגליל בפקידות פיק"א, בשלהי אפריל 1924 את כתב ההסכמה האמור של ערביי פרעם בדבר זכויות המים של יק"א במעיין שבכפרם.⁷⁰ במאי 1924 הגיש ועד המושבה לבית המשפט המחוזי בחיפה תביעת ערעור.⁷¹ וכעבור חודשים מספר, בספטמבר 1924, החליט הוועד להטיל איסור מוחלט על העסקת ערביי פרעם בכל עבודה שהיא במושבה, ונקבע כי יינקטו כל האמצעים כנגד מפרי הוראה זו.⁷²

במרס 1925 הועלתה הצעה לפשרה בין הצדדים, אך היא לא מומשה. לבסוף הכריע בית המשפט המחוזי, בדומה לערכאה הראשונה, כי יש להעביר את הפרשה לבית המשפט לקרקעות. ועד המושבה דן בהיערכותו לכך.⁷³ נסיבות אלו הניעו את ערביי פרעם להחריף את צעדיהם. בשלהי החודש דווח כי הם הסכו נזקים בשדות ראש־פינה. כעבור מספר ימים הוחלט בישיבת הוועד כי יש להיפגש עם הפקידות שכן משפט פרעם לובש 'צורה רצינית ומתחדד יותר ויותר, ויוכל לגרום אחריו, עם סכסוכים שכניים, את יתר השכנים'. נקבע שבפגישה עם הפקידות יש להעמידה על התוצאות האפשריות אם המושבה תצא וידה על התחטונה.⁷⁴

ואכן באי כוח הוועד נפגשו עם רוזנהק, ולאחר מכן דיווחו כי הבטיח להם שישתדל ככל יכולתו להתעניין בסוגיית משפט המים. אף נמסר כי ערביי פרעם העלו הצעת פשרה, שלפיה הם נכונים להעניק מים במשך שלושה חודשים שבהם שותלים איכרי המושבה טבק, תמורת 100 לירות מצריות.⁷⁵

67 יצחק, 'סכסוך בדבר מים', דאר היום, כ"ו באייר תרפ"ד.

68 פנקס פרטי־כל של ועד המושבה, כ"ה באדר ב' תרפ"ד, אר"פ.

69 יצחק, 'ראש פינה', דאר היום, כ"ו באייר תרפ"ד.

70 אר"פ, תיק 'הפקידות והתאחדות האכרים'. המסמך שוגר לוועד המושבה.

71 יצחק (לעיל, הערה 69), ד' בסיוון תרפ"ד.

72 פנקס פרטי־כל של ועד המושבה, ז' בתשרי תרפ"ה, אר"פ.

73 פנקס פרטי־כל של ועד המושבה, ח', י"ח, כ' באדר תרפ"ה, אר"פ.

74 פנקס פרטי־כל של ועד המושבה, כ"ה, כ"ח באדר תרפ"ה, אר"פ.

75 פנקס פרטי־כל של ועד המושבה, ד' בניסן תרפ"ה, אר"פ.

VERLAG „JÜDISCHE ZEITUNG“, WIEN.

KUNSTANSTALT MAX JAFFE, WIEN.

ראש-פינה, 1912

(צילום: ליאו קאהן, ארכיון התצלומים יד יצחק בן-צבי, אוסף בתיא סוזין)

לא נותר רישום על אחריתה של הצעה זו, אך דומה כי אירועים שתכפו ובאו מלמדים שהיא לא מומשה.

באספה כללית של בני המושבה שהתקיימה באוקטובר 1925, נמסר כי בעטיו של המשפט העלילי ערביי פרעם עלילה חמורה על שני צעירים מהמושבה והם נכלאו, 'זהענין קבל צורה פוליטית', ולבסוף זוכו. בתגובה חזרה ונאסרה, באזהרת קנס, העסקתם של פועלים מפרעם, וכן נאסר לקנות מצרכים מערביי כפר זה ולקיים עמם כל משא ומתן.⁷⁶ תגובת ערביי פרעם לא איחרה לבוא. כעבור כחודשיים, בדצמבר 1925, עבר צעיר מבני המושבה ליד פועלים ערבים מפרעם שעברו בסלילת כביש ראש-פינה-מטולה, ובדרכו שתי מים מחבית שניצבה ליד הפועלים. הללו התנגדו לכך והתלקחה מריבה, ועד מהרה נזדעקו ובאו ערביי הכפר והפליאו את מכותיהם בצעיר ובצעירים מהמושבה שחשו לעזרתו. חמישה מבני המושבה נפצעו עקב כך, ואחרים נפגעו מאבנים. ועד המושבה הגיש תלונה למפקד המשטרה בראש-פינה, בצירוף רשימת שמות המשתתפים בהתנפלות. אחדים מהם נאסרו וחלקם שוחרר למחרת היום. מוסר הדברים, אהרן אבן-חן, מצעירי המושבה, ציין כי הרקע לאירוע הוא האווירה המתוחה השוררת בין ראש-פינה לבין פרעם עקב משפט המים.⁷⁷

תקרית זו גררה מחלוקת בין חוגי השמאל לחוגי הימין ביישוב. בעיתון 'דבר' נמסר כי תגרה פרצה בין מתיישבים מראש-פינה לבין ערבים מפרעם. בדיווח צוין כי 'זה מזמן שהיחוסים ביניהם מתוחים בשל "הצטיינות" ו"מעשה גבורה" מיוחד מצד צעירים אחדים מראש-פינה'. ונאמר כי לאחר שהכפר החרים את המושבה והזהיר את תושביו לבל ייכנסו אליה, החרימה המושבה את הכפר. לדברי הכותב, ז' יואלי, המתיקו בני ראש-פינה את החרם בענייני מקח וממכר, כגון מכירת ירקות, אולם תושבי

76 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, ז' בתשרי תרפ"ה, אר"פ.

77 א' אבן-חן, 'ראש-פינה', דאר היום, כ"ח בכסלו תרפ"ו.

Alley from Rosch-Pinah toward Yessod-Hamaala

בין האילנות. בדרך כרא"פ ליהים.

'בין האילנות,
בדרך מראש-פינה
ליסוד-המעלה',
גלויה מראשית
המאה העשרים
(ארכיון התצלומים יד
יצחק בן-צבי, אוסף
יחיאל זהבי)

הכפר נוטרים להם על החרם. הם התנפלו בגסות ובפראות על צעירי המושבה, הכוסם ופצעום, עד אשר נמלטו על נפשם.⁷⁸ כתבה זו עוררה תגובה נזעמת של דוד הורוויץ, מצעירי המושבה, פעיל בחיי הציבור בראש-פינה וראש אגודת 'בני בנימין' המקומית. הכותב העיד על עצמו כי לא שיער עד כמה 'שנאתם למושבות תעבירים לקצוניות זו'. עוד הוסיף כי 'דבר', במסרו עובדות מסורסות על המושבה, הצטרף להתנפלות הגסה של העיתונות הערבית עליה.⁷⁹

בפרק זמן זה הועלתה יזמה להשכנת שלום בין שני הצדדים. בישיבת ועד המושבה בדצמבר 1925 נמסר על קיומה של שיחה עם ג' קריצבסקי, מושל צפת, אשר מסר שהמפתי בצפת, אסאד קדורה, הציע לו כי שניהם יפעלו להרגעת הרוחות. ואכן בסמוך לכך התקיימה בצפת פגישה בהשתתפות המושל, המפתי ונציגי ועד המושבה. ועד המושבה קיים שורת דיונים ליישוב המשבר, אך יזמת השלום באה אל קצה משנדחתה הצעת ערביי פרעם שהמושבה תבטל את המשפט תמורת תשלום כספי מועט מצדם.⁸⁰

בנסיבות אלו נמשכה הפעילות המשפטית. במרס 1926 נתבקשה המושבה להמציא לידי עורך הדין שייצג את המושבה מסמכים שונים בדבר זכותה לניצול מי פרעם. כעבור ימים אחדים הסבו פלאחים מפרעם נזקים לשדות התבואה של המושבה 'בקשר עם הסכסוך שבנינו ובין אותו כפר'.⁸¹ ועד המושבה קרא לשלטונות 'להתרות בזקני אותו הכפר שיחדלו מתעלוליהם'.⁸²

78 ז' יואלי, 'בגליל העליון', דבר, כ"ח בכסלו תרפ"ו.

79 ד' הורוויץ, 'מכתב למערכת', דאר היום, ה' בטבת תרפ"ו.

80 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, ג' בטבת תרפ"ו, 22 בדצמבר 1925, ו' בטבת תרפ"ו ('יזמת זקני פרעם), ז'-ח' בטבת תרפ"ו ('יזמת המופתי של צפת), י' בטבת תרפ"ו, אר"פ.

81 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, כ"ה באדר תרפ"ו, אר"פ.

82 ועד ראש-פינה אל מושל צפת, 12 במרס 1926, אר"פ, תיק 114.

בסופו של דבר נחלה המושבה תבוסה בסכסוך המים עם פרעם. יזמת התביעה המשפטית השלישית בפרשה לא יצאה אל הפועל. נראה שראובן טריפון, איש פיק"א, פעל להרגעת הרוחות. בינואר 1929 אישר כי קיבל כתב-חקירה, החתום על ידי השיח"ים של פרעם – הקשור בפרשת המים – וכן דיווח שהנהלת פיק"א העבירה כספים למושבה בגין הסכסוך הנדון.⁸³ נוסף על כך יש בידינו עדויות על פעולות משותפות של שני היישובים בשנים 1930,⁸⁴ 1931,⁸⁵ 1932.⁸⁶

מים למחנניים על חשבון ראש-פינה?

בשנת 1898 הוקמה במזרח הגליל העליון, סמוך לראש-פינה, המושבה מחנניים – ובשנת 1902 התפרקה. בשנת 1910 יישבה יק"א במקום יהודים מהקווקז, אך גם הם נטשו את המקום כעבור שנתיים, בשנת 1912. בשנת 1917 התיישבו במחנניים פועלים והקימו במקום קבוצה, ובשנת 1924 הייתה למושבה. בשנת 1930 שוב ננטש המקום. תולדות מחנניים לאחר מכן חורגות ממסגרת הזמן הנדונה כאן. בשלהי 1910 ציינה רחל ינאית בן-צבי, במסגרת תיאורה את מסעה במושבות הגליל העליון, כי יק"א העניקה למושבה אדמה בעין טובה, אך לא כן מים, ובאין מים לא ראו המתישבים ברכה בעמלם.⁸⁷ באדמת הכפר הערבי מֶגֶר שבמורדות הרי נפתלי, במרחק 250 מ' מגבולה המערבי של המושבה מחנניים, הייתה בנויה באר שנקראה ביר-חשב (היא עין עג'לה); הרועים הערבים השקו במימיה את צאנם, ורוב חודשי השנה סיפקו מי הבאר גם את צורכי הבית, הגינה והבניין של מתיישבי מחנניים.⁸⁸ עם הקמת הקבוצה במחנניים, בשנת 1917, נטען כי במשא ומתן עם יק"א לא נכללה דרישה להסדרת הספקת המים למקום. מי ביר-חשב לא סיפקו את צורכי המשק לא בכמותם ולא באיכותם, ולא ניתן היה לזכך אותם. כשאזלו המים בבאר, היו מביאים מים ממג'ריו הסמוכה, אדמה שנרכשה על ידי הברון בעבור איכרי ראש-פינה. בנחלתם של שני איכרים שם הייתה באר ששפיעתה לא הייתה רבה, ובהיעדרם של האיכרים ושלא ברשותם, שאבו ממנה אנשי מחנניים מים.⁸⁹

המחסור החמור במים גרר פניות חוזרות ונשנות לפקידות יק"א. ואכן, ביולי 1923 נענה עקרונית הנרי פרנק, שעמד בראש הפעילות ההתיישבותית של יק"א ולאחר מכן פיק"א, להעביר לקבוצה מים מראש-פינה.⁹⁰ אך בו בחודש השיב ועד ראש-פינה בשלילה על פנייתו של מיכאל ניישטרט, מהנדס

83 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, י' בשבט תרפ"ט, אר"פ.

84 צירוף ערביי פרעם לסינדיקט הטבק בראש-פינה בדצמבר 1930. ראו: פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, סינדיקט מגדלי הטבק, כ"ה בכסלו תרצ"א, אר"פ.

85 משלוח גדי, כתשורה, לאחד מערביי פרעם בנובמבר 1931. ראו: פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, י"ב בכסלו תרצ"ב, אר"פ.

86 אספה משותפת ביוני 1932, שבה דנו בהשגת הלוואה חקלאית מהממשלה. ראו: פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, ח' בסיוון תרצ"ב, אר"פ.

87 ר' ינאית בן-צבי, אנו עולים, תל-אביב תשי"ט, עמ' 226.

88 ש' שטיין, מחנניים, מושבה קצרת ימים, ירושלים תשל"ח, עמ' 76.

89 ש' שטיין, מחנניים, 1918-1930: קבוצה ומושב קצרי ימים, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 17, 29, 68, 92. תגובתם של איכרי ראש-פינה לא צוינה.

90 שם, עמ' 132. וראו תכנון יק"א להספקת מים מראש-פינה למחנניים ביולי 1923, אצ"מ, J5 6684, מובא אצל: שטיין (שם), עמ' 154, הערה 16.

שעבד בשירות הפקידות, להתקין צינור מים מראש-פינה למחניים, בנימוק שכמות המים בימות הקיץ מספיקה בצמצום רב להשקיית גידולים חקלאיים ולעדרי ראש-פינה וג'עונה.⁹¹ אך הפקידות עמדה על הקצאת מים למחניים, כדי להבטיח את קיומה. הדרישה הועלתה שנית לדיון בישיבת ועד ראש-פינה; המתנגדים חזרו וטענו כי כמות המים אינה מספקת את צורכי המושבה וג'עונה, ולעומתם היו שביקשו כי הפקידות תשפר את מערכת הספקת המים לכול, ולשם כך תבנה מאגר מים, והיתרה העודפת ממנו תופנה למחניים.⁹² בדיון נוסף בנושא התעוררו ויכוחים סוערים, ומרבית הנאספים ובעיקר הצעירים הביעו התנגדות תקיפה לשילובה של הפקידות במדיניות המים, מחשש כי תקציב למושבה מכסת מים במשורה.⁹³

כעבור שנה, באוגוסט 1924, הורה ויקטור כהן, מנהל פקידות פיק"א בחיפה, להתקין צינור מראש-פינה למחניים שיספק 30 מ"ק אשר יועברו מדי יממה. כהן הבהיר כי כל עוד לא ימצא פתרון לשאלת הספקת המים למחניים, לא תזכה ראש-פינה לסיוע מטעם פיק"א. באספה כללית של בני המקום הביעו מרבית המשתתפים התנגדות להוראה האמורה, והעלו ארבעה נימוקים לעמדתם: המושבה מספקת כמות מים גדולה למחנה הצבא הסמוך, והמים הנותרים אינם מספקים את צרכיה שלה; מבחינתם של מתיישיבי ראש-פינה עדיפה פעולה לקליטתם של צעירי המושבה מדאגה למחניים, ולשם כך יש להכשיר אדמות חקלאיות חדשות, ונחוצה לכך הספקת כמות נכבדה של מים; אנשי מחניים התיישו גם באדמות שהשתייכו לאיכרים מראש-פינה, וגירשו אותם מהן בחוזק יד; האיכרים תולים את תקוותם בגידול טבק, המצריך כמות גדולה של מים. המתנגדים העריכו כי פרשה זו תפתח לכדי 'מי מריבה' בין ראש-פינה לבין מחניים. מכל מקום בסיום הדיונים הוחלט כי אין כל אפשרות למשוך צינור מים למחנים.⁹⁴

בספטמבר 1924 צוין כי מחניים דורשת לקבל 20 מ"ק ביממה.⁹⁵ אך נראה שבקשה זו לא נענתה, שכן כעבור כעשרה חודשים, בשלהי יוני 1925, דווח כי קיים במחניים מחסור במים זכים לשתייה, וכי כל תושב נדרש להקדיש שלושה ימים או שישה חצאי ימים בחודש להובלת מים. עוד נאמר באותו דיווח כי ראש-פינה מסרבת להתקין צינור דק להזרמת מים למחניים. והכותב חתם את דבריו: 'אכן, אבן היתה לראש-פנה ומאבן לא תוציא מים...'⁹⁶ הפקידות הגבירה את לחצה על ראש-פינה, ובקשות ועד המושבה להסדרי ביניים נדחו כליל על ידי הפקידות.⁹⁷ כעבור ארבעה חודשים, בתחילת נובמבר 1925, נודע כי הפקידות מתכוונת להתקין צינור מים למחניים. ידיעה זו עוררה תסיסה רבה במושבה, והוחלט לשלוח כתב מחאה לשלטונות ולפקידות, ולהבהיר כי צעד זה עלול להביא לחורבן

91 ועד ראש-פינה אל מיכאל ניישטרט, א' באב תרפ"ג, אצ"מ, J15 5594.

92 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, כ' באב תרפ"ג, אר"פ.

93 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, א' באלול תרפ"ג, אר"פ.

94 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, י"ז באב תרפ"ד, אר"פ.

95 רישום ביומן 'המרכז החקלאי', 20 בספטמבר 1924, אה"ע, IV 235 20, מובא אצל: שטיין (לעיל, הערה 89), עמ' 141.

96 גלוי, 'מחנים', הפועל הצעיר, יח, 37 (ר' בתמוז תרפ"ה), עמ' 17. וראו עוד: שטיין (שם), עמ' 144. המילים 'אבן היתה לראש פנה' רומזות לשם המושבה, שנקבע על יסוד הפסוק 'אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה' (תהלים קיח, כב). ראו: שוב (לעיל, הערה 42), עמ' פא.

97 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, כ"ט בתמוז תרפ"ה, אר"פ.

של ראש־פינה וג'עונה.⁹⁸ בסמוך לכך ביקר רוזנהק במושבה והודיע כי בדעתו להקציב מים למחניים, באשר לא ניתן להותירה גוועת בצמא. כן התריע על חובת תיקון צינורות המים השבורים בראש־פינה. בתום דיון החליטו חברי הוועד על משלוח מחאה למושל נפת צפת, לפיק"א ולמהנדס המים. כמו כן נקבע כי מילוי משאלתה האמורה של הפקידות לדאוג להספקת מים למחניים מצריך בניית ברכת מים בראש־פינה, שממנה יותקן צינור למחניים.⁹⁹ דומה כי היה בהצעה זו ריכוך של הגישה הנוקשה והחד־משמעית שבה החזיק ועד המושבה עד אותה השעה. אך ריכוך זה לא סיפק את הפקידות. ויקטור כהן האשים את המושבה בהסתת הערכים נגד הקצאת מים למחניים, ואף נקט לשון איומים בוטה כלפי אנשי ראש־פינה. הוא הבהיר כי לו היה הדבר תלוי רק בו, היה מסתייע בכוחות משטרה כדי להתקין מיד את צינור המים הנדון. יעקב בנדל, מזכיר הוועד, דחה את ההאשמה בציינו: 'אם בכוח המשטרה, אפשר לכם לגרש אותנו מהמקום וליבש את ראש פנה'. בתגובה הודיע כהן כי רוזנהק יבוא בתוך ימים אחדים לראש־פינה ויגמור את המשכת המים למחניים.¹⁰⁰

ואכן בישיבת ועד המושבה שהתקיימה במהלך אותו החודש נמסר שרוזנהק הורה לבצע את כל התיקונים הנדרשים בצנרת שבמושבה, ולהשוות את כמות המים שתינתן לכל אחד מן היושבים במקום. הוועד קבע כי תחילה על שני הצדדים, הפקידות והמושבה, לחתום על הסכם ברוח הנאמר במחאה. בדיון שהתפתח בעקבות זאת טען מרדכי בן־אריה, מפעילי הציבור הבולטים במושבה, כי לו היו מונעים את הנזילה מן הצינורות השבורים, לא היה כל משקל להענקת 20 מ"ק מים למחניים, מאחר שהייתה זו כמות קטנה לעומת זו שהייתה זורמת בצינורות שאינם פגומים. ברור, כך ציין, שהשלטונות תומכים בכל תוקף בהענקת מים למחניים, מפני שהם מעוניינים בהתקנת ברוז בבית המכס.¹⁰¹ במהלך הדיון פרצו לחדר הישיבות קבוצת צעירים בראשותו של דוד הורוויץ ומחו על המשא ומתן שניהל הוועד בפרשת הספקת המים למחניים בלא שלדעתם היה מורשה לכך. 'אנחנו נשכוב תחת הצנורות ולא נתן בשום אופן למי שהוא לקבוע צנור מים, בצנורות המים של ר"פ [ראש־פינה]'. אם אכן קיימת כמות מים מיותרת אצל יחידים במושבה, אמרו, יש להפנותה לנצרכים לה. בעקבות דברים אלו הוחלט לכנס למחרת אספה כללית של בני המושבה. אך בשלב זה התייצבה במושבה קבוצה של זקני הכפר ג'עונה, והם מסרו כי למחרת היום אמורים להתקין את צינור המים למחניים והביעו את התנגדותם המוחלטת לכך. בעקבות זאת בוטל כינוס האספה הכללית וסוכם שאין לקיים משא ומתן עם שום גוף על הספקת מים מן המושבה. הפקידות הגיבה על כך בנוקשות. רוזנהק ניתק לחלוטין מגע עם ראש־פינה, ואף דיווח על כך למרכז פיק"א בפרזו. אספה כללית של בני המושבה שהתכנסה כעבור ימים מספר הביעה התמרמרות רבה על גישתה של הפקידות. הורוויץ ביטא רגשות אלו: 'מה נעשה אם מחר ירצה רוזנהק לסדר פה "ראי־נוע". ואם לא נסכים יאיים עלינו במכתבים'. הוא טען כי ועד המושבה חבר לפקידות בפרשת הקצאת המים למחניים. 'אם נשאר 10

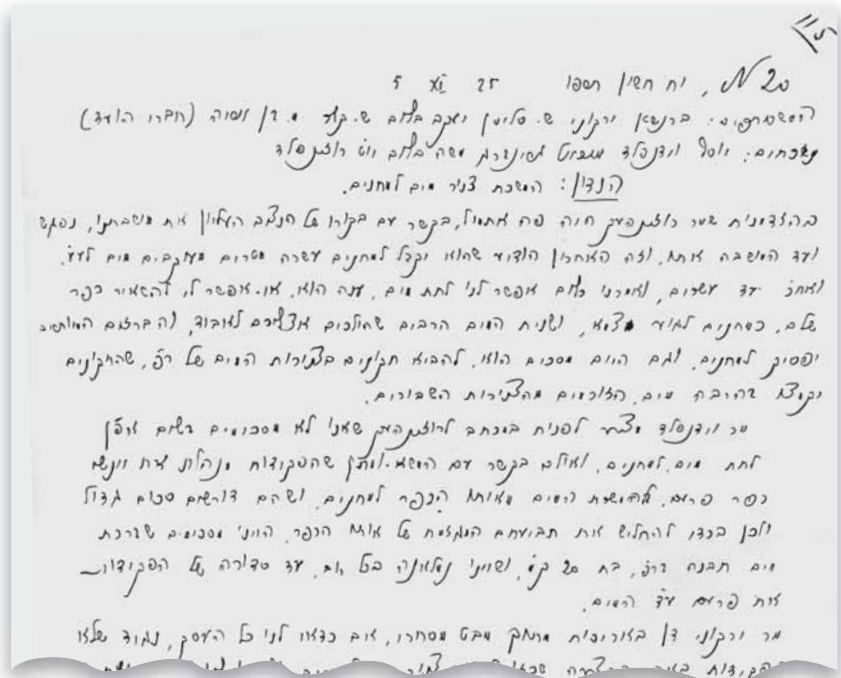
98 על המחאה חתמו שישים ושלושה איש. העתק המחאה, מ"ב בנובמבר 1925, לרבות החתימות, שמור באצ"מ, J15 5594.

99 פנקס פרטי־כל של ועד המושבה, י"ח בחשוון תרפ"ו, אר"פ.

100 פנקס פרטי־כל של ועד המושבה, כ"ו בחשוון תרפ"ו, אר"פ.

101 בית המכס נבנה על אדמת אָם אֶדְרוֹב, בצומת שבשערי ראש־פינה (כיום מצויים לידו משטרת ראש־פינה ותחנת 'אגר').

צעירים במושבה, לא נתן לקחת מים. אמא הזקנה תרד ותמנע מלתת מים למקום אחר חוץ למושבה'. בדיונים סוערים שהתנהלו בשיבה נחלקו הדוברים לשניים: היו שטענו כי אין אפשרות להילחם בפקידות, ומולם ניצבו הדורשים שלא להיכנע, ואף לערב בכך את ילדי גן הילדים 'כי כאן שאלת העתיד שלהם'. בסופו של דבר הוחלט שלא להתקין את צינור המים למחניים. בעקבות החלטה זו הקפידה הפקידות את תקציבי החינוך והבריאות לראש-פינה. בצד להם העלו חברי ועד המושבה בישיבתם הבאה הצעות לפנות לגורמים שונים, בהם ההנהלה הציונית ומחלקת החינוך, ולהבהיר להם את הרקע להחלטתם.¹⁰²

דוח הוועד (ועוד משתתפים) בעניין סכסוך המים עם מחניים, נובמבר 1925

דיווח בעיתונות מלמד אף הוא על המצב הקשה שאליו נקלעה המושבה. פיק"א נענתה 'סוף סוף' לבקשת אנשי מחניים והסכימה להעביר אליהם מים מראש-פינה. הצינורות הונחו, 'ופתאום' גילה ועד ראש-פינה התנגדות לכך. בתגובה הודיעה פיק"א על הפסקת תמיכתה בבית הספר, 'והמושבה לע"ע [לעת עתה] כ"על גלגלים" ושמה'.¹⁰³ הורוויץ מצא לנכון להגיב על הדברים. החלטת הוועד בפרשת המים, כתב, לא באה 'פתאום', אלא היא נדבך בהליך הנמשך שלוש שנים. רצוי, ציין, כי כתב העיתון הסוקר את ענייני הגליל יהא 'ישר קצת וניטרלי, ואז יקבל מושג אחר'. ושמה ניכרים בכך 'כתבי ה"דבר", בעשותם מטעמים להלך הרוח של מפלגתם!¹⁰⁴

102 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, ז', י"ב, ט"ו, ט"ז, כ' בכסלו תרפ"ו, אר"פ.

103 ז' יואלי, 'בגליל העליון', דבר, כ"ח בכסלו תרפ"ו.

104 ד' הורוויץ, 'מכתב למערכת', דאר היום, ה' בטבת תרפ"ו.

מסתבר כי הנסיבות שהתהוו אילצו את ועד המושבה להעלות פתרון. בדצמבר 1925 קבע הוועד כי מדי שנה בראשית הקיץ מורגש במושבה מחסור חמור במים לסיפוק הצרכים השונים. לפיכך נותרה אפשרות אחת ויחידה – הובלת מי מעיין פרעם למחניים. הוועד אף הביע נכונות להשתתף בסכום קבוע בהתקנת צינור זה, בתנאי שתהיה למושבה זכות להשתמש בחלק מהמים בחודשים אפריל ומאי, בעת שתילת הטבק באדמות המושבה הסמוכות לפרעם.¹⁰⁵

לא חלף אלא יום ולאנשי ראש־פינה התברר כי הצעתם האמורה הייתה להם לרועץ. נודע שהפקידות אמורה להגיע לידי הסכם עם הכפר פרעם בפרשת המים, שנדונה לעיל, ובכלל זה על התקנת צינור מים משם למחניים. בני המושבה העריכו כי נקלעו למצב חמור ביותר, אשר ינחיל 'מפלה שלמה' שלהבא תסכול מזה. הפקידות נטלה לידיה את הצעת ועד ראש פינה בדבר אספקת מים למחניים ממימי מעיין פרעם, והחליטה לבצע זאת בעצמה. התנהלות ועד המושבה בסוגיית המים עד כה, ואף התנאים שהציב עתה עוררו את רוגזם של השלטונות. הפקידות תתייחס אל האיכרים 'כעל מורדים' על אשר לא נענו לפניות השלטונות בדבר אספקת המים למחניים, ונוסף על הקפאת התקציבים הנזכרת, היא תקשה עליהם לגדל טבק, ענף שהמושבה תלתה בו את הבטחת קיומה הכלכלי. בישיבת ועד המושבה הובעה הסכמה להפניית מים למחניים והוחלט כי יש לקבוע תשלום מינימלי בעבור זאת. רוזנהק בתגובה דרש כי יגובש הסכם כללי בפרשה זו, על דעתם של כל בני המושבה.¹⁰⁶

נציגות של הוועד נסעה לחיפה, אל רוזנהק, לבקש את סיוע הפקידות בדחיית תשלומים של המושבה לשלטונות. באמתחתה היו ייפוי כוח להשגת אמצעים כספיים לצורך תשלום זה וכן טופס הסכם המים הנדון. בפתיחת הפגישה אירעה תקרית המעיידה כמדומה על יחסה החמור של הפקידות למושבה בשל פרשת המים למחניים:

[רוזנהק] דרש קודם את פרטי־כל המים, והתרגז וקרע את כל הפרטי־כלים והיפוי כח והתעוררה החתומה ע"י כל המושבה, שמסכימים לתקון המים ולהמשכת צנור מים למחניים עשרים מטרים מעקבים ליום. וכשנודע לו שהוא קרע ג"כ וגם כן את ההסכם של המושבה לנתינת מים למחנים, אספו את גורי הניר והדביקום על גליון ניר.¹⁰⁷

הגישה של הפקידות, וכן של השלטונות, הייתה מרחבית: דאגה לקיומם של כלל היישובים באזור, שלא כהשקפתם המקומית של בני ראש־פינה. הפקידות גרסה כי המושבה מסוגלת לבטח להפריש ליישובים ולאוכלוסייה שבאזור ממאגר המים הגדול שנתברכה בו מבלי שייפגע קיומה הכלכלי.

אנשי מחניים בירכו על הסכמתה של ראש־פינה להספקת המים אליהם. ז' דינר, מזכיר המושב, דיווח כי שאלת המים 'שהטרידה מאד את המקום' נפתרה במקצת, באמצעות פיק"א.¹⁰⁸ ההסכם שנחתם בין פיק"א לבין ראש־פינה הכיל סעיף בדבר מחויבות החברה לשיקום מערכת המים הפנימית

105 ועד ראש־פינה אל הפקידות, ה' בטבת תרפ"ו, אר"פ, תיק 'הפקידות והתאחדות האיכרים'. המדובר באדמת הסי, אשר השתרעה בין ראש־פינה לבין הכפר פרעם (כיום מהקניון ועד מתקני חברת החשמל). למעשה כבר בשנת 1923 תכנן אחד מחברי מחניים תכנית להקמת מושב עובדים במחניים, ובכללה העברת מים ממעיין פרעם, אך התכנית לא מומשה. ראו: שטיין (לעיל, הערה 89), עמ' 137.

106 פנקס פרטי־כל של ועד המושבה, ו', י', י"ג, י"ח בטבת תרפ"ו, אר"פ.

107 פנקס פרטי־כל של ועד המושבה, כ"ד בטבת תרפ"ו, אר"פ.

108 ז' דינר, 'מחניים', דבר, י"ז בסיוון תרפ"ו.

במושבה.¹⁰⁹ אהרן אבן-חן מראש-פינה דיווח בעקבות זאת כי עד עתה לא היה קיים סדר בחלוקת המים במושבה; מרבית בני המקום סבלו ממחסור במים, בעיקר בימות הקיץ, ומנגד יחידי סגולה ידעו לזכות מן ההפקר ומשכו אליהם את מרבית מימי המושבה.¹¹⁰

מחנה הצבא – אתר מועדף להספקת מים?

בסמיכות לראש-פינה שכן מחנה של יחידות הודיות של הצבא הבריטי. באוקטובר 1920 דרש מושל נפת צפת להתקין צינור מים מן המושבה למחנה הצבא. הוועד שיגר שניים מחבריו אל המושל כדי להבהיר לו כי היענות לדרישה זו עלולה להותיר את המושבה ללא מים הנחוצים לאיכרים,¹¹¹ ובנובמבר הוחלט לקיים פגישה עם מהנדס המים בעניין זה.¹¹² מתברר שפניות אלו נדחו, שכן בראשית פברואר 1921 נקבע בישיבת הוועד כי מאחר שהשלטונות מושכים מים למחנה הצבא, בשיעור שלישי ממי המושבה, עליהם לשלם לפחות את ההוצאות הכרוכות בכך.¹¹³

ועד המושבה השלים עם מציאות זו. בתחזית שמסר בדבר תכנית פעולותיו במחצית השנייה של שנת תרפ"א, בחודשים אייר-אלול (מאי-אוקטובר 1921), ציין את הסדר הספקת המים, ועיקרו, שלא יחסר מים לאחד הצדדים.¹¹⁴ אך מתברר שנתגלו בקיעים בהסדר זה. הספקת המים לצבא גרמה למחסור במושבה, ודווקא בתקופה שבה דרושים מים להשקיית הירקות ולבקר.¹¹⁵ ביולי 1921 נקבע כי המחנה נוטל את מרבית המים, והאיכרים וצאנם נפגעים עקב כך. אף צוין כי ועד המושבה הקודם חטא ב'חטא שלא יכופר לו' בכך שהאמין להבטחת המושל כי יסדיר את הספקת המים למחנה הצבא. בפועל לא נעשה דבר.

טענות אלה הועלו במהלך דיון בסכסוך מים אחר. ערביי צפת נהגו להשקות את עדריהם במי עין אבן-חליל, העליון מבין שלושת המעיינות שסיפקו מים למושבה. אך עקב מצוקת המים בראש-פינה חסם הצבא את גישתם למעיין. הערבים מחו על מעשה זה, ובעקבות זאת פנה מושל נפת צפת לוועד המושבה בדרישה שיסכים לכך שהצבא יחזור ויפתח את צינור המים מהמעייין. הוא הסביר כי הערבים השתמשו במעיין זה שנים, ולא ניתן על פי החוק למנוע שימוש במים על אם הדרך. ועד המושבה ציין שהערבים פרצו את דלת השוקת שבמקום והתרחצו בתוכה, וכך חדרו לכלוך וזוהמה למים וגרמו למחלות שונות. הוועד הציב ארבעה תנאים להסכמתו לשימוש של הערבים במים: השתתפות שלהם בהוצאות מנהל המים, הקפדה על הניקיון במקום, מניעת זרימת המים מחוץ לשוקת וחתימה על חוזה חכירת מים. הערבים דחו כליל תנאים אלו, ואילו המושל הסכים למקצתם. ועד המושבה

109 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, י"ט בסיוון תרפ"ו, אר"פ.

110 א' אבן-חן, 'ראש-פינה בשנת תרפ"ו', דאר היום, ה' בתשרי תרפ"ז.

111 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, י"ב בחשוון תרפ"א, אר"פ. דווח כי המושל לא היה במשרדו בעת שנציגי המושבה ביקשו לפגשו.

112 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, כ"ה בחשוון תרפ"א אר"פ.

113 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, כ"ו בשבט תרפ"א, אר"פ. תגובת השלטונות אינה בידינו.

114 י' בנדל, 'דר"ח מעשי של ועד המושבה ראש-פינה מחדשי חשון-ניסן תרפ"א', דאר היום, כ"ט באייר תרפ"א. לימים צוין כי הסדר זה הותנה בכך שרק מחנה הצבא עצמו ישתמש במים. ראו: ועד ראש-פינה אל מושל נפת צפת, תגובה

על איגרתו מ-13 בנובמבר 1925, אר"פ, תיק 119.

115 ד' הורוויץ, 'בגליל העליון' דאר היום, י"ג בסיוון תרפ"א.

התנגד לקיום חלקי של התנאים, ובתגובה הכריז המושל כי הוא האחראי למים, ולא הצבא. בעקבות זאת הגיש ועד המושבה למושל את התפטרותו,¹¹⁶ אך כעבור זמן מה חזר בו ובחודש הבא, אוגוסט 1921, הכין חוזה לשימוש של מחנה הצבא במים, ונקבעו בו סייגים שונים.¹¹⁷ בכך לא נפתרה הבעיה, וקובלנות בדבר כמיות המים שמחנה הצבא צורך הועלו שוב בשנים 1922,¹¹⁸ 1923,¹¹⁹ 1924,¹²⁰ 1925,¹²¹ 1926.¹²²

מהות בעיית המים בראש-פינה

ראש-פינה נתברכה כאמור בשלושה מעיינות מים, אשר היו אחת הסיבות המכריעות לקביעת מיקומה של המושבה. מראשיתה נקשרו דברי ימיה של המושבה במאבקים על ניצול מקורות המים שבתחומה, ואלה גברו בשנות העשרים של המאה העשרים. מאבקים אלו נבעו במידה רבה מפיתוחו של ענף הטבק, הדורש כמות גדולה של מים.

הטענה המרכזית של אנשי ראש-פינה, העוברת כחוט השני בכל הסכסוכים הנזכרים, היא המחסור החמור במים במושבה ובג'עונה. אך בכל הפרשיות הללו נאלצה המושבה בסופו של דבר לסגת מעמדתה ולהקצות לכל אחד מן הגופים שעמם התמודדה מכסת מים נכבדה. אין ספק כי החלטות אלו הושפעו במידה רבה מעמדתם ואף מלחצם של הפקידות או השלטונות.

מצבה הכלכלי הקשה של המושבה הביא את התושבים להכרה כי יש לשנות את מבנה המשק במקום. לא עוד הסתמכות על הפלחה וגידול טבק בלבד, אלא שילוב ענפי חקלאות שונים, ויצירת משק מעורב. בישיבת הוועד באוקטובר 1929 הוצע פתרון מרחיק לכת להספקת מים למושבה: 'תכניסו לנו מים, את מי הירדן, מה שיגרור הרחבת שטחי התבק, גדול ירקות, מחלבות והכנסת פחות עבריים'.¹²³ אולם כעבור מספר חודשים, בסוף מרס 1930, דחה ויקטור כהן הצעה למשיכת מים למושבה מהכינרת או מהירדן, בקבעו שעלות ההתקנה יקרה מדי. בישיבת ועד המושבה שבה נמסר על כך דווח 'בסוד' כי קיימת הצעה לרכישת 'החוליה' (החולה).¹²⁴ המתכנסים השתעשעו ברעיון כי

116 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, י"ד בתמוז תרפ"א, אר"פ. לא נמסר על אחריתה של פרשה זו.

117 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, י"ז באב תרפ"א, אר"פ. הצבא הציע נוסח משלו, אך מרבית סעיפיו נדחו על ידי ועד המושבה. ראו: פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, כ"ו באב תרפ"א, אר"פ.

118 נטען כי מחנה הצבא 'משך כמעט את כל מימי המושבה'. ראו: פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, י' בסיוון תרפ"ב, אר"פ.

119 ועד ראש-פינה אל פקידות יק"א, ר' באב תרפ"ג, אצ"מ, 15 5594; פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, כ' באב תרפ"ג, אר"פ – שם נאמר כי מחנה הצבא נזקק לשליש מכמות המים הקיימת.

120 לתלונה על כך שהמושבה נותרת בחוסר מים ראו: פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, י"ז באב תרפ"ד, אר"פ; וכן: ועד ראש-פינה אל מפקד המשטרה המקומית, כ"ה באב תרפ"ד, אר"פ, תיק 114 – נאמר שם כי ביום חם נותרות ראש-פינה וג'עונה ללא מים לאדם ולבהמה.

121 ראו עצומה של בני המושבה על חוסר מים במושבה, ט"ז בחשוון תרפ"ו, אר"פ, תיק 119.

122 תלונה על חוסר מים בראש-פינה ובג'עונה ראו: ועד ראש-פינה אל מושל נפת צפת, 16 ביולי 1926, אר"פ, תיק 119; לטענה כי המושבה אינה זוכה לתמורה כספית כעבור הספקת מים ראו: ועד ראש-פינה אל מר נובל, מהנדס ראשי של מחוז הצפון, חיפה, 28 באוקטובר 1926, שם.

123 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, י"ח בתשרי תר"ץ, אר"פ. ובדומה לכך: שם, ז' בחשוון תר"ץ (למשוך את מי הירדן למושבה).

124 י' ציטרון, 'תולדות זכיון החולה: פרק ביישובו של הגליל העליון', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראיילן, תשמ"ז, עמ' 135.

חקלאית, כלכלית וחברתית.¹³⁵ בידיעה בעיתונות על אודות הבאר ביבנאל נוסף כי בראש-פינה 'עני כל מיחלות לראות את המקרח' שהבטיחה פיק"א להביא למושבה.¹³⁶ לאחר דחיות חוזרות ונשנות החלה פיק"א בקידוח מים בראש-פינה בנובמבר 1934. צוין כי לדעת מומחים אדמת המושבה עשירה במים ומצפים לגלותם בקרוב.¹³⁷ אולם באפריל 1935 הודיע הנרי פרנק, איש פיק"א, כי שני קידוחים לא עלו יפה ועל כן מכונת הקידוח מועברת לאיילת-השחר; אם הקידוח המתוכנן בה יעלה יפה, ידעו את כיוון זרימת המים בגליל העליון, ואזי ניתן יהיה לחזור ולקדוח בראש-פינה.¹³⁸

נושא המים המשיך להטריד את תושבי המקום גם בשנים הבאות. למשל בדיווח משנת 1942, במלאות שישים שנה למושבה, צוין כי דרושים מאמצים מיוחדים כדי להסדיר הספקת מים להשקיה. דווח על תכנית להספקת מים מהירדן שהכינו המוסדות בשיתוף השלטונות בעבור מחניים, משמר-הירדן וראש-פינה; 'נעשו מדידות והוכנו מפות, אולם מי יודע אימתי תגיע תוכנית זו לידי הגשמה. רק מי הירדן, הזורמים במרחק ק"מ אחדים, עלולים להקים לתחיה את ראש פנה ובנותיה'.¹³⁹ אולם גם עתה לא בוצע דבר. ביטא זאת סמילנסקי בדבריו שכתב בשנת 1952, במלאות שבעים שנה למושבה: 'גם בתקופה החדשה חסר היה העקר להחיות את החקלאות במושבה – המצאת מים להשקאה חלקית. הדבר היה אפשרי במאמצים גדולים, אולם המאמצים לא נעשו'.¹⁴⁰

משמר-הירדן – 'הירדן יסוב לאחור'

משמר-הירדן עלתה על הקרקע בשנת 1890, ובמשך עשרות שנים הובילו תושביה מים מהירדן, שהמושבה נבנתה מעליו, בגובה 70 מטר.¹⁴¹ אך כמות המים שהובאה הספיקה לצורכי שתייה בלבד, ולפיכך לא יכלו איכרי המושבה לגדל גידולים חקלאיים, אף שאדמתה דשנה, ונאלצו לקנות פרות וירקות.¹⁴² הובלת המים מהירדן הייתה כרוכה במאמץ רב: המים הובלו בארבעה פחים, ואלה הונחו בתוך שני ארגזים שנטענו על גבי חמור; העמסת הפחים המלאים הצריכה שני זוגות ידיים, וכן היה

135 ביתן (לעיל, הערה 4), עמ' 171, 184, 233, 248; מ' נאור, יבנאל: מעשים ומראות, תרס"ב 1901 – תשמ"ב 1981, יבנאל תשמ"ב, עמ' 12-13, 30, 32, 36; א' עבר-הדני, ההתישבות בגליל התחתון: חמישים שנות קורותיה, רמת-גן תש"ד, עמ' 512, 537, 539.

136 ש"ג, 'מן המושבות – הגליל', בוסתנאי, ה, 26 (כ"ח בתשרי תרצ"ד), עמ' 24.

137 ש"ג, 'במושבות הגליל', בוסתנאי, ו, 28 (כ"ב בחשוון תרצ"ה), עמ' 35. כעבור מספר חודשים דווח על קידוח נוסף. ראו: 'סניף להסדרות העובדים בראש-פינה', דבר, ח' בטבת תרצ"ו.

138 פנקס פרטי-כל של ועד המושבה, כ"ג בניסן תרצ"ה, אר"פ.

139 צ' בן-גליל, 'במקום החג שלא הוחג', הבוקר, י"ד בחשוון תש"ג.

140 מ' סמילנסקי, 'אמהות', הארץ, ט' בתשרי תשי"ג. בפועל בא הדבר על תיקונו בשנה זו. כ"ב באפריל 1952 נחתם חוזה בין חברת 'מקורות' לבין המועצה המקומית ראש-פינה בדבר הספקת מים ממפעל המים בגליל, לצורכי חקלאות. ראו: אר"פ, תיק 3.13.12.

141 ראו למשל: ראינות עם מרדכי לובובסקי ועם יוסף שניידר, יוני 1980, ארכיון גדות; א"ח, 'אושר וטרגדיה במשמר-הירדן', א' אבן-חן (עורך), שלושה ימים בסיון: סיפורה של איכרה ממשמר-הירדן, [תל-אביב] תשמ"ז, עמ' 61, 64-63.

142 'חג המשכת-המים במושבת "משמר הירדן"', דאר היום, י"א באלול תרפ"ג; ז' חיות (חיותמן), עם יצחק חיותמן מייסוד מתולה ותל-אביב, חיפה תשכ"ה, עמ' 106.

צורך לשמור על שיווי המשקל של החמור בעת העלייה התלולה למושבה.¹⁴³ לעתים ירדו נשים לשאוב, ונעליהן שקעו בבוץ ואבדו,¹⁴⁴ ובימות החורף היו שניים צריכים לשבור את הקרח שעל המים.¹⁴⁵

בפרקי זמן שונים שב ועלה הצורך בחפירת באר למושבה. מ"ד שוב, ממייסדי המושבה, ציין בנובמבר 1890 כי הוחלט שלא להזיק לתמיכה מן החוץ, פרט לצרכים כלליים ובכללם חפירת באר.¹⁴⁶ בשנת 1891 צוין הצורך בהתקנת באר, עקב איכותם הירודה של מי הירדן, הגורמים 'לפי השערת הרופאים קדחת בשביל מימי בצות נעזבות המשתפכים אל קרבו'.¹⁴⁷ ואכן, במהלך אותה השנה רווח כי בני המושבה חפרו לעומק 5 מטרים, וכי לדברי מומחה צרפתי שהביא אליהו שיד, 'יימצאו מים אחר שיחפרו מטר וחצי נוספים'.¹⁴⁸ ואולם גם לאחר שחפרו לעומק 30 מטר לא נמצאו מים.¹⁴⁹ בשנת 1892 הועלה שוב הצורך בהספקת מים טובים למושבה.¹⁵⁰ הסוגיה נדונה בישיבות הוועד המנהל של 'חובבי ציון'. בנובמבר 1892 נבחנה קביעתו של יהודה ליב בינשתוק, ראש ועד 'חובבי ציון' ביפו, שמי הירדן אינם ראויים לשתייה, והוחלט שלא להכריע בדבר כריית 'תעלת מים' מן הירדן, עד אשר יתקבלו מבינשתוק מלוא הפרטים.¹⁵¹ ישיבת הוועד באפריל 1893 התבססה על דיווחיו של בינשתוק. אינג'נר מומחה טען כי ראוי לכרות תעלה עד למרומי המושבה, אך בתנאי שהמים יועברו בצניורות אשר יותאמו לטיבם הירוד של מי הירדן. אשר גינצבורג (אחד העם) טען כי תחילה יש לברר מה מצבה הכלכלי של המושבה.¹⁵² הוא ציין כי בביקורו במושבה ראה אנשים עסוקים בכריית באר, אך אחריתה אינה ידועה. מרבית הדוברים סברו שתעלת מים עדיפה מבאר, והמליצו להשתמש בצניורות ממתכת ולא מאבן, ולכסוף הוחלט לבקש מבינשתוק פרטים נוספים.¹⁵³ בסמוך לכך קבע בינשתוק כי מיקומה הגבוה של המושבה מעל פני הירדן מצריך התקנת מכונת שאיבה אשר תעלה אליה את המים.¹⁵⁴

143 רשימות שולמית ברסקי (לכית ויסבליט) על משמר-הירדן, עמ' 2-3, אצ"מ J84/6. הובלת המים בדליים תוארה גם על ידי בן המושבה מנחם בלשניקוב. ראו: 'י' וייץ (עורך), יוסף נחמני: איש הגליל, רמת-גן תשכ"ט, עמ' 282.

144 זיכרונות עמרם שניידר, עמ' 8, אצ"מ J84/1.

145 'י' שניידר, 'במלאות 100 שנים למשמר הירדן', ארכיון גדות.

146 מ"ד שוב, האור, ז, 5 (ט' בכסלו תרנ"א), עמ' ב; הנ"ל, הצפירה, יז, 257 (כ"א בכסלו תרנ"א), עמ' 1058.

147 'י' אייזנשטט [ברזילין], המושבות בא"י בשנת תרנ"א, פטרבורג תרנ"ב, עמ' 50; 'שוב ארץ ישראל בגליל', הצפירה, יח, 102 (י"ג באייר תרנ"א), עמ' 143. ובדומה לכך בדיווח של יהושע בן-אריה מראש-פינה, שלפיו המדובר בימות הקיץ, ראו: בן-אריה, 'באה"ק: מושב גדרה', המליץ, לא, 267 (ו' בטבת תרנ"א), עמ' 4.

148 ראו דיווח של מאיר טויבנהויז מצפת: המגיד, לה, 31, ב' באב תרנ"א, עמ' 248 ('ולא יאלצו האכרים עוד לשתות את מימי הירדן').

149 זיכרונות שניידר (לעיל, הערה 144), עמ' 8; חיסין (לעיל, הערה 15), עמ' 528 (הוצאות החפירה הסתכמו בסך 550 רובל).

150 א' עבר-הרני, משמר הירדן: מושבת ספר שנפלה תרמ"ד-תש"ח 1884-1948, מפי מייסדיה בניה ולוחמיה, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 53-54.

151 'תוצאות מהפריטי-כל של ישיבות הוועד לחברת תמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריא ובארץ הקדושה', המליץ, לב, 257 (י"ג בכסלו תרנ"ג), עמ' 4.

152 השוו לביקורתו החריפה על משמר-הירדן במאמרו 'הישוב ואפיטרופסיו', השלח, ט (תרס"ב), עמ' 389-392. בישיבת ועד 'חובבי ציון' באוגוסט 1893 הציע לרכוש 500 דונם אדמה בקרבת המושבה, ולהושיב בה קולוניסטים המוכשרים לעבודת אדמה. ראו: 'תוצאות' (לעיל, הערה 151) המליץ, לג, 219 (י"ד בחשוון תרנ"ד), עמ' 2.

153 'תוצאות' (לעיל, הערה 151), המליץ, לג, 172 (א' באלול תרנ"ג), עמ' 3, 4.

154 בית הלוי (יהושע ברזילי), 'מכתבים מארץ הקודש', המליץ, לג, 187 (י"ח באלול תרנ"ג), עמ' 2.

בשנת 1894 צוין כי מיקומה הגבוה של המושבה מונע חפירת באר, וכי המים מהירדן איכותם ירודה, והובלתם כרוכה בדמים יקרים.¹⁵⁵

Jordan near Mischmar-Hajarden. Der Jordan b. Mischmar-Hajarden. הירדן אצל מִשְׁמַר הַיַּרְדֵּן.

**הירדן אצל משמר
הירדן בראשית המאה
העשרים**
(ארכיון התצלומים די יצחק
בר־צבי, אוסף יחיאל זהבי)

הדיון בנושא המים במשמר־הירדן לא פסק. בשנת 1895 ציין ד"ר הלל יפה, באגרת שבה עסק בגורלה של המושבה, את דבר היעדר באר במושבה.¹⁵⁶ באותה שנה הלך לעולמו אחד מבני המושבה שחלה בקדחת עקב שתיית מי הירדן, וגם מתיישבים אחרים לקו במחלה. לדיווח על כך מצפת נלוותה קריאה, בעיקר לחברת 'חובבי ציון', לסייע לכני המושבה לכרות בור שבו ייאגרו מי גשמים.¹⁵⁷ אך דבר לא נעשה. באוקטובר 1896 צוין כי בשל היעדר תעלת מים נאלצים בני המושבה לשאת את המים מן הירדן.¹⁵⁸ עניין הובלת המים מהירדן הועלה שוב בראשית המאה העשרים, בשנת 1901¹⁵⁹ ובשנת 1902.¹⁶⁰

המפנה המיוחל בא במהלך שנת 1902, משהחליטה פקידות יק"א לחפור בחצרות המתיישבים בורות שבהם ייאגרו מי הגשמים, וכך יוכלו להימנע משתיית מי הירדן.¹⁶¹ בשנים 1903-1904 אכן נחפרו בורות מים בבתי האיכרים בכספים שהקציבה יק"א למטרה זו.¹⁶² הבור היה ממוקם מתחת למטבח. תחילה שאבו ממנו בדלי שהיה מחובר לחבל. במרוצת הזמן הסתייעו במשאבת יד.¹⁶³ אולם

155 איש יהודי ספרא, 'סקירת־עין על מושבות אחינו בארץ הקדושה', האסיף, ו (תרנ"ד), עמ' 53.
156 ד"ר הלל יפה אל שליט, 23 בפברואר 1893, נדפס בתוך: ה' יפה, דור מעפילים: זכרונות, מכתבים ויומן, ירושלים תשל"א, עמ' 112.

157 הצפתי, 'צפתי', הצבי, יא, 8 (ה' אדר תרנ"ה), עמ' כו.
158 ד' יודילוביץ, 'משמר הירדן', הצבי, יג, הוספה לגיליון ג (ט' בחשוון תרנ"ז), עמ' י"ב.
159 א"מ לונץ, 'רכושנו בארץ אבותינו', לוח ארץ ישראל, ז (תרס"א), עמ' 30.
160 עבר־הדני (לעיל, הערה 150), עמ' 78.
161 א"מ לונץ, 'המושבות: משמר הירדן', לוח ארץ ישראל, ח (תרס"ב), עמ' 116.
162 זכרונות שניידר (לעיל, הערה 144), עמ' 8.
163 רשימות ברסקי (לעיל, הערה 143), עמ' 1.

מי הגשמים שנקוו בכורות אלו גרמו למכת יתושים במושבה, ובעקבותיה למחלות שונות.¹⁶⁴ אשר על כן שוב נאלצו בני המושבה להוביל מים מהירדן. בשנת 1919 צוין כי מאחר שהמים אינם נקיים,

לוקים השותים אותם בקדחת, בעיקר בסוף הקיץ.¹⁶⁵ באותה השנה תינה ועד המושבה בפני חיים מהגלית-קלוורסקי, מראשי יק"א בגליל, את מצוקת המים הקשה: שאיבת המים מהירדן קשה בימי הקיץ, ויותר מכך בחורף. שתיית מי הגשמים, הנקווים בכורות, עלולה לגרום למחלת הקדחת. עד כה, הסביר הוועד, חששו האיכרים מבניית 'מוטור' להעלאת מי הירדן למושבה דרך צינורות, מחשש שהערכים יגנבו אותו או יחבלו בו, אולם עתה אין מקום לחשש זה¹⁶⁶ (מסתבר שהניחו כי עם התבססות השלטון הצבאי הבריטי, בשלהי 1918, יש סיכוי לשמירת חוק וסדר). מבוקשם של בני המושבה התממש רק כעבור למעלה מארבע שנים וחצי. באוגוסט 1923 הותקנה טורבינה אשר הונעה בכוח נפילת מי הירדן במדרון תלול, ושיפוקה 25 מ"ק מי שתייה ביום. במושבה נחוג אז 'חג המשכת המים'. לוי גרוסמן, מזקני המושבה וראש הוועד המקומי, נשא דברי מליצה במעמד זה:

חג המשכת המים במושבת משמר הירדן

(מאת שליטנו המיוחד)

אתך כסוגי המושבה ה"ר לוי גרוסמן. ובקול רועד צלול ויפה התחיל את נאום הפתיחה. כברכה בשם המושבה. לאורחים הנכבדים על השתתפותם ביום שמחתם ובמושרים זה ועבר לדבר על ערך החג בתור חג נשואין של תושבי משמר הירדן עם הגברת ירדנה. וכשפה כליצית תאר את התלאות וההרפתקאות שצמאו את תושבי משמר הירדן במשך השנים ושלוש השנים מיום חנינת חג הארוסין עם הגברת ירדנה. עד שזכו עכשיו לחג את חגי הנשואין ולהביא את הנכח ירדנה אל תוך בתיהם בעזרת היק"א ובהשתדלות האדונים הנכבדים פרנק-רוזנבק, וקלורסקי שהשתדלו גם להביא את הכשיטני הכלה. המכונות והצינורות. וגם בחרו בשרשבוך נכבד ה' דוד מקליר. שהתכסר לעבודתו הבאת הכלה אל ביתם. הוא סיים את נאומו בשבע ברכות לכבוד חגי הנשואין האלה: (א) ברכת שהחיינו. (ב) ברכה לשלום המשפחה ולה. (ג) ברכת העליית. (ד) ברכה לאביו הישוע העברי בארץ ישראל הנדב הנדל. הברון רוצ'ילר ולהגברת יק"א. (ה) ברכה לחיי האדונים רוזנבק וקלורסקי. (ו) ברכה לחיי ההנהלה הציונית העובדת לטובת ארצנו. (ז) ברכה לחיי כל האורחים הנכבדים וביאשם מל דוד ש"ס אחד מביידי המושבה. (ח) ברכה לחיי כל אחינו שבארץ ושבגולה.

ה' אלול תרפ"ג
בזמן האחרון נתמלא למושבת משמר הירדן אחר מסורנותה. הכי גדולים. למושבה זו שנטוזה בשנת תר"ו. על ידי יהודי צפת. היו כידוע, הכלי יצירה קשים סאר. ויסורה והמשכת קיומם עלו לטיסיה הראשונים. בעל גרל ובקרבנות סרבים. ורבריימה הם פרשה ארכה של צרות ותלאות אין קץ. ואולם הצרה הכי גדולה והכי איומה שבאת על מושבה זו ושלא פסקה ממנה עד הוכן האחרון היתה. באין ספק צרת המים. מושבה זו העומדת בסכום יפה. בסביבה נהדרה. ושמימי הירדן משתפכים ושופים לרגליה. במרחק עשרה רגעים. במרחק הדר—סבלה מחסורמים. ותחסרון הזה היה מורגש לא רק בנוגע להשקאת הארצה לשם נטישת זכו' אלא גם מים לשתייה לא היו. אכרי המושבה היו מוכרחים. אחרי עבודת היום ועמלו, לרדת אל הירדן ולהביא פה מים לשתייה. האכרים היו בטובן משוללי אפשרות לנטוע נים בסביבת המושבה ולגרל ירקות לא רק לכבירה אלא גם לצורך עצמם. ולמרות זה שאדמתם היא ארצה רשנה ומרירה ומסוגלת לורישת ולנטיעה. בכל זאת היו מוכרחים לקנות מרות וירקות מן החוץ.

כמשך הזמן גם אמנם לחפר בורות בסביבת המושבה שיאצרו לתוכם את מי הירדן שיספיקו לכל הפחות לשימוש.

חג נשואין של תושבי משמר הירדן עם הגברת ירדנה [...] במשך שלושים ושלוש השנים מיום חגיגת חג הארוסין עם הגברת ירדנה, עד שזכו עכשיו לחג את חגי הנשואין ולהביא את הגברת ירדנה אל תוך בתיהם.¹⁶⁷ תקוותם של חברי ועד המושבה שהערכים לא יפגעו במכונת השאיבה – נתבררה. כעבור חמש שנים, ביוני 1928, פוצצו הערכים את הטורבינה וכן זיהמו את מי הירדן. כדי למנוע חבלה חוזרת נבנתה כעבור חודשים מספר משאבה תת-ימית.¹⁶⁸

ב'דואר היום' על 'חג המשכת המים', י"א באלול תרפ"ג

164 אין (אהרן אבן חן), 'חג המשכת המים במושבת משמר הירדן', דאר היום, י"א באלול תרפ"ג.
165 מאירוביץ (לעיל, הערה 52), עמ' 19.
166 ועד המושבה משמר-הירדן אל קלוורסקי, י"ז בשבט תרע"ט, אצ"מ, J15 6484. תשובת קלוורסקי אינה בידינו.
167 אין (לעיל, הערה 164), דאר היום, י"א באלול תרפ"ג.
168 עבר-הדני (לעיל, הערה 150), עמ' 197, 203, 205, 207, 210, 212.

מים לכפר-תבור – בעיה לדורות

בעיית המים העיבה על חיי המושבה כפר-תבור מאז הקמתה, בשנת 1901. התושבים שאבו בדליים מים בוציים ממעיין מסחה, המרוחק מן המושבה, ורק לאחר שהועברו המים בבית לחבית, שקע הבויץ. בחודשי הקיץ ובמיוחד בסתיו פחתה מאוד נביעת המעיין, והמתיישבים נאלצו להסתפק בכמויות מזעריות של מים דלוחים, שהפיצו ריח רע. מרבית המריבות במושבה פרצו בעת ההמתנה בתור לשאיבת המים, המתנה שנמשכה לא אחת זמן רב.¹⁶⁹ סמוך למוצא המעיין נבנתה שוקת, אשר שימשה את עדרי הצאן. כאשר יבשה נביעת המעיין, עלו לשאוב מים ממעיין מרוחק יותר, הנמצא סמוך לבית הספר 'כדורי' כיום, או שנאלצו לשאוב מן המעינות של הברווים, ולא אחת התפתחו תגרות קשות עם הברווים, שהיו זקוקים למים להשקיית עדרי הצאן הרבים שלהם.¹⁷⁰

בשנת 1906 הוקם ליד מעיין מסחה מתקן שאיבה שהופעל על ידי סוס, וקו צינורות שחובר למשאבה העביר את המים לברכת ברזל, וממנה סופקו לבתים במשך שעתיים ביום בלבד.¹⁷¹ מצוקה זו הביאה בשנת 1911 להתקנת משאבת מים במושבה, המשאבה הראשונה בארץ שהופעלה במנוע חשמלי בעל שרפה פנימית,¹⁷² אולם המחסור במים הוסיף להציק. בחוזה שנחתם באפריל 1921 בין ועד כפר-תבור לבין הממונה על הספקת המים, נקבע כי אין לו רשות להשקות את האדמה שבה ממוקמת 'הטחנה' (משאבת המים) במי המעיין, אלא רק במי המנוע ('מוטור') שאינם מנוצלים.¹⁷³ כעבור מספר שנים, באוקטובר 1924, פנה א' שוורץ, מפקח סניטרי של מחוז יבנאל, אל ועד כפר-תבור בתלונה כי מי השתייה של המושבה מזוהמים, כאשר יש השואבים מים בדליים, ולעתים נכנסים ברגליהם למים. שוורץ קבע כי המושבה עומדת בפני סכנה של מגפת טיפוס הבטן, והורה לנקוט אמצעי זהירות ולהתקין שתי משאבות שיחברו לצינורות גומי.¹⁷⁴

מסתבר שבמרוצת הזמן לא היה די במקורות המים הקיימים. בראשית אוגוסט 1926 ביקש ועד המושבה ממושל המחוז, ר"ד בדוק, לבדוק את מי עין מקלט, ובמכתב תשובה לוועד ביקש המושל לקבל פרטים על מטרת הבדיקה; תגובת הוועד על פנייה זו לא נותרה. מכל מקום בראשית ספטמבר 1926 הציע בית מלאכה למכונות חקלאיות בעפולה, 'חרשת בעמק', את שירותיו לקידוח הבאר המתוכנן במושבה.¹⁷⁵ ואכן בשנת 1926 הוקמו במושבה, בסיועה של חברת פיק"א, מכון שאיבה וברכת מים לאגירה, אך כמות המים שהופקה הספיקה בקושי לשתייה.¹⁷⁶

169 עדות אהרן רוטבלט, מובאת אצל: ש' דגן ור' דגן (עורכים), בדרך הראשונה לצינור: מושבות העלייה הראשונה, חיפה תשנ"ט, עמ' 250-251.

170 מ' הראובני ור' גולדמן, כפר תבור (מסחה), כפר-תבור תשל"ו, עמ' 26-27; ש' גל-און, ארץ האיכרים האמיתיים: מאה שנה לכפר-תבור: סיפורה של המושבה, תרס"ב-תשס"ב, 1901-2001, כפר-תבור תשס"ג, עמ' 183; עבר-הדני (לעיל, הערה 135), עמ' 205.

171 הראובני וגולדמן (שם), עמ' 13.

172 ש' אביצור, ממציאים ומאמצים: מחוללי המהפכה בדרכי הייצור בארץ, ירושלים ותל-אביב תשמ"ו, עמ' 146-147.

173 אכ"ת, מכל 26, תיק 1. בחוזה פורטו סדרי התשלומים בעבור התקנה ותיקון של צינורות מים במושבה.

174 אכ"ת, מכל 26, תיק 2. תגובת הוועד אינה בידניו.

175 שם.

176 הראובני וגולדמן (לעיל, הערה 170), עמ' 13.

השימוש במים לצרכים שונים היה כרוך בקשיים. באוגוסט 1930 התלונן אחד האיכרים במושבה, משה יעקב כהן, על שמקצת תושבי המקום משתמשים במים הזורמים בצינורות להשקיית גינות, למרות המחסור במים לשתייה. הכותב ציין כי בהתכנסות איכרי המושבה הוחלט לנקוט את כל האמצעים כדי להגיע להסדר המניח את הדעת בסוגיה זו, אך הפניות לוועד המושבה בעניין, לא נענו.

לפיכך הציע הכותב תשלום כספי חודשי אשר יתיר לו להוביל בעצמו מים לצרכיו, ולחלופין תשלום בשיעור גבוה מכך תמורת הספקה חודשית קבועה של מים בעבורו.¹⁷⁷ בשנת 1932 קדחו איכרי המושבה ביזמתם שני קידוחי מים, אך ללא תוצאות.¹⁷⁸

ניצול מקורות המים דרש התחשבות באוכלוסיות נוספות שהתגוררו באזור. ביולי 1935 הודיע מרכז פיק"א בחיפה לוועד המושבה, בתשובה על פנייתו, כי גם לערביי הכפר סביה שלרגלי הר תבור הותר השימוש במי ואדי מידי (כיום: נחל השבעה); הסכם שנחתם שנים אחדות קודם לכן בין הממשלה לבין חברת פיק"א קבע את שיעורי המים אשר יסופקו לערבים.¹⁷⁹ מצוקת המים מנעה השקיה חקלאית, וגרמה לכך שבכפר-תבור גידלו גידולי בעל בלבד, שהכנסתם נמוכה. הפתרון הושג רק בשנת 1959, עם חיבורה של המושבה לקו מקידוח מים ליד כפר-קיש ולרשת המים הארצית של 'מקורות'.¹⁸⁰

סיכום

אם כל הקרקעות שמציעין אותן הן מאלו שאין בהן מים, או שאין למצוא בהן מים [...] הרי שפסה כל תקוה להקמת מושבות יהודיות.¹⁸¹

ההנחה כי מקור מים חיוני לעצם קיומן של המושבות הייתה נכונה, אולם דומה כי המתיישבים לא צפו מראש את ממדי בעיית המים של כלל האוכלוסייה בארץ-ישראל. מלכתחילה לא ניתנה הרעת להשלכות אפשריות של שימוש במקורות מים מקומיים על היחסים העתידיים עם השכנים הערבים,

177 אכ"ת, מכל 26, תיק 2. תגובת הוועד אינה בידינו.

178 הראובני וגולדמן (לעיל, הערה 170), עמ' 13.

179 אכ"ת, מכל 26, תיק 3. במהלך מאורעות תרצ"ו הציתו ערבים את מכון המים של המושבה – אשר שירת גם את סג'רה – והחריבו אותו. אחר תיקונים שבוצעו בו ניתן היה לנצל רק להספקת מי שתייה לאדם ולבהמה. ועד המושבה פנה לשלטונות בבקשה לפיצוי על הנזקים שנגרמו. ראו: שם. לעניין השרפה ראו: בוסתנאי, ח, 4 (כ"א באייר תרצ"ו), עמ' 6; דבר, י"ג, י"ד באייר תרצ"ו; הארץ, י"ג באייר תרצ"ו.

180 הראובני וגולדמן (לעיל, הערה 170), עמ' 83; גל-און (לעיל, הערה 170), עמ' 346, 487-488.

181 מ' ארלנגר אל ש' הירש, 2 במרס 1883, נדפס אצל: יבנאלי (לעיל, הערה 1), עמ' 233.

קידוח באר מים
ליד בית הספר
'כדורי', 1934;
מימין לשמאל:
משה לובנוב, צבי
קראוז, יצחק גולמן

(מתוך: 'ארץ האיכרים
האמיתיים', מאת ש' גל-און,
באדיבות המחבר)

שהספקת המים הייתה חיונית להם לא פחות מאשר ליהודים. משנחשפה המחלוקת עלתה השאלה אם לנהל מאבק על בלעדיות השליטה במקורות מים שהיו בשטחים שנרכשו בידי היהודים, או להגיע להסכמים עם האוכלוסייה השכנה. הן המים והן מערכת יחסים תקינה היו שאלות קיומיות, אך מתברר שהמושבות העניקו עדיפות למקורות המים, ולא אחת השתבשה בשל כך מערכת היחסים עם הסביבה הערבית. מעידים על כך למשל המאבקים הקשים שניהלה ראש־פינה עם שכניה, בני השבט ערב א־זנגריה ותושבי פרעם. חיכוכים עם האוכלוסייה הערבית היו גם בשתי המושבות האחרות שנדונו כאן, משמר־הירדן וכפר־תבור. דומה כי מאבקם של הערבים בשאלת המים, בשלב זה, לא נשא בעיקרו אופי לאומי, כי אם כלכלי. יצוין כי מאבקים עם הסביבה הערבית על המים היו נחלתן של מושבות נוספות של העלייה הראשונה, ובהן: זיכרון־יעקב,¹⁸² גדרה,¹⁸³ באר־טוביה (קוסטינה)¹⁸⁴ וחוות סג'רה.¹⁸⁵

סכסוכי שכנים בנושא המים נתגלעו לא רק בין יהודים לבין ערבים, אלא גם בין יהודים לבין עצמם. כך פרץ סכסוך בין מחניים לבין ראש־פינה, ובראש־פינה עצמה היו חיכוכים בין האיכרים מפני שחלקם אגרו מים לצורכיהם בעוד האחרים סובלים ממחסור. מסתבר אם כן שסכסוכי המים לא היו בעיקרו של דבר תוצאה של מפגש בין בני לאומים שונים, אלא היו מאבק על יכולת הישרדות כלכלית או על פיתוחה של המושבה לרמה כלכלית נאותה. עם זאת בוויכוחים בנושא המים נקשרו הבדלי גישות אידאולוגיות שבין הצעירים לבין הוותיקים בראש־פינה, ואף בין חוגי השמאל לימין בארץ.

הטיפול בנושא מצד המתיישבים והמוסדות כאחד מעיד על אזלת יד מוחלטת, בשל חוסר מקורות כספיים והיעדר ידע ומומחיות. רק בשלב מתקדם הופעל ציוד מודרני שאפשר גילוי מקורות מים שקודם לכן לא נעשה בהם שימוש. עם זאת פרשיות המים השונות מוכיחות עד כמה היו המתיישבים בגליל נתונים במצוקה קיומית, ולמרות זאת דבקו באדמתם.

182 על תגרות אלימות בשנת 1883 ראו: א' סמסונוב, זכרון־יעקב: פרשת דברי־ימיה, תרמ"ב-תש"ב, זיכרון־יעקב תש"ג, עמ' 83; בשנת 1887 ראו: הכותב מחיפה, 'זכרון יעקב (לפנים סאמארין)', חבצלת, יח, 3 ('בחשוון תרמ"ח'), עמ' 18-19.

183 אנשי גדרה כינו את פרשת רכישת המים מערביי הכפר הערבי הסמוך קתרה 'מי מריבה מבאר עשק'. ראו איגרת מתיישבי גדרה אל אדמונד דה רוטשילד, ר"ח ניסן תרמ"ח, נדפסה אצל: דרויאנוב ולסקוב (לעיל, הערה 10), ו, תש"ן, עמ' 100-101. בדומה לכך כונתה הפרשה 'באר שטנה'. ראו: ז' יעבץ, 'שוט בארץ', הארץ: ספר לכל נפש ולכל בית ישראל, א (תרנ"א), עמ' 23.

184 מ' פוחצ'בסקי, 'זכרונות', בוסתנאי, א, 34 (ב' בכסלו תר"ץ), עמ' 14.

185 א' ינקלביץ, 'סג'רה ומקומה בוויכוח על אופיה של ההתיישבות בארץ־ישראל בראשית המאה העשרים', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 1996, עמ' 47-49.